

TÜRK HUKUK TARİHİ AÇISINDAN İSLÂM HUKUKUNDA KIYMETLİ EVRAK

Negotiable Instruments in Islamic Law from Turkish Law History Perspective

Dr. Sefa ER*

Öz: Kıymetli evrak bugünkü anlamını son yüzyılda kazanmıştır. Ancak ilk dönemlerden bu yana İslâm hukukunun benimsendiği toplumlarda çeşitli kıymetli evrak türleri kullanılmaktadır. Modern hukuktaki sınırlı sayı ilkesi ve katı şekil kurallarının aksine, İslâm hukukunda kıymetli evrak ve düzenlenme biçimine dair dar bir çerçeve çizilmemiştir. Dolayısıyla evrensel hukuki düzenlemelere konu olan bütün kıymetli evrak türleri, düzenleme biçimi itibarıyla İslâm hukukunun hiçbir ilkesi ile çelişmemektedir. Bu itibarla İslâm hukukunun farklı dönemlerinde kullanılan değişik kıymetli evrak türlerinin, modern hukukta öngörülen şekillere göre tanzim edilmesi mümkün görülmektedir. Türklerin İslâmiyet'i kabulüyle birlikte Türk devletlerinde hukuk sisteminin temelini İslâm hukuku oluşturmuş; Osmanlı Devleti'nde de bazı hukuk dallarında yüzyıllarca İslâm hukuku esasları benimsenmiştir. Bu kapsamda İslâm hukukundaki kıymetli evrak türleri de Türkler tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Bu husus tarihi gelişim süreci içerisinde Türk hukuk tarihi açısından büyük öneme sahip olup İslâm hukukunda kıymetli evrakın incelenmesi günümüz kıymetli evrak hukukunun temellerinin anlaşılması, uyumsuzlukların Türk toplumuna yerleşmiş olan hakkaniyet ve adalet anlayışı çerçevesinde çözülmesi bakımından da önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk hukuk tarihi, İslâm hukukunda kıymetli evrak, kambiyo senedi, emtia senetleri, hisse senetleri, sakk, süftece, sakkud deyn

Abstract: Negotiable instruments took its current meaning within the modern law. However, it is seen that in societies that have adopted Islamic law since the first periods, notes that form the basis of negotiable instruments are used. In Islamic law, contrary to the limited number principle in modern law, there is no narrow framework for the arrangement of negotiable instruments. Therefore, all types of negotiable instruments that are subject to universal legal regulations do not contradict any principle of Islamic law in terms of regulation. In this respect, it seems possible to arrange different types of negotiable instruments used in different periods of Islamic law in accordance with the forms prescribed in modern law. With the acceptance of Islam by the Turks, Islamic law formed the basis of the legal system in the Turkish states, and the principles of Islamic law were adopted for centuries in some branches of law in the Ottoman Empire. In this context, the types of negotiable instruments in Islamic law have also started to be used by the Turks. This issue is of great importance for the history of Turkish law within the historical development process. Examining negotiable instruments in Islamic law is also important in terms of understanding the basics of negotiable instruments law and resolving disputes within the framework of the understanding of equity and justice established in Turkish society.

Keywords: Turkish law history, negotiable instruments in Islamic law, bill of Exchange, commodity securities, stocks, sakk, süftece, sakkud deyn

* Yargıtay Hukuk Genel Kurulu Tetkik Hâkimi, sefaer@hotmail.com,

ORCID: 0000-0002-5738-8224

Makale Geliş Tarihi: 11.08.2023, Makale Kabul Tarihi: 09.10.2023

DOI : 10.57083/adaletdergisi.1391697

GİRİŞ

Hukuk tarihi, tarihi süreç içerisinde bütün toplumların hukuk kurallarını ve kurumlarını, bunların hangi ihtiyaca cevap vermek için ortaya çıktıklarını, geçirdikleri değişim ve gelişimleri, ortadan kalkış sebeplerini inceleyen bir bilim dalıdır¹. Bu itibarla hukuk kurallarının ve kurumlarının temelinde yatan, ortaya çıkışlarını ve gelişmelerini sağlayan sosyal, siyasi, ekonomik, dini, ahlaki, felsefi ve hatta coğrafi, etnik ve psikolojik faktörler de hukuk tarihi kapsamında incelenmektedir. Türk hukuk tarihi ise Türk Milleti'nin tarihi süreçte hukuk düşüncesi ile hukuk kural ve kurumlarının nasıl ve hangi yönde geliştiğini araştırarak incelemektedir².

Türk hukuk tarihi açısından İslâmiyet sonrası Türk hukukundaki gelişmeler ve özellikle de Osmanlı dönemi özel öneme sahiptir. Zira İslâmiyet'in kabulüyle birlikte Türk devletlerinde hukuk sisteminin temelini İslâm hukuku oluşturmuş; Osmanlı Devleti'nde de bazı hukuk dallarında yüzyıllarca İslâm hukuku esasları geçerli olmuştur³. Batıdaki gelişmelerle birlikte Osmanlı Devleti'nde de hukuk sisteminde önemli değişiklikler öncelikle ticaret hukuku alanında gerçekleştirilmiş; İslâm hukuku yanında Fransa'da çıkarılan ticaret kanunundan da yararlanılarak karma bir düzen oluşturulmaya çalışılmıştır⁴. Bu dönemde özellikle Mecellenin yürürlüğe girmesiyle birlikte batıdan iktibas edilen ticaret kanununun boşlukları İslâm hukuku ile doldurulmuştur. Bu durum beraberinde dualist hukuk yapısını doğurmuş, özellikle batılılar tarafından ticari ilişkilerde salt iktibas edilen ticaret kanununun uygulanması ve boşlukların da mehz Fransız kanunları ile doldurulması yönünde ciddi baskılar yapılmıştır⁵.

Türk hukuk tarihi açısından bakıldığında Türklerin İslâmiyet'i kabul etmesiyle birlikte İslâm hukukundaki kıymetli evrak Türkler tarafından da kullanılmaya başlanmış; özellikle Osmanlı Devleti'nde

¹ Halil Cin/ Gül Akyılmaz, Türk Hukuk Tarihi, 2. Baskı, Sayram Yayınları, Konya, 2008, s. 5.

² Cin/ Akyılmaz, s. 5.

³ Cin/ Akyılmaz, s. 10.

⁴ Metin Kıratlı/ Mustafa Çakıcı, "Osmanlı Devleti ile İslâm Dünyasında Kıymetli Evrak ve Türkiye Cumhuriyeti'ne Etkileri", C. 2, S. 69, 2022, Adalet Dergisi, s. 378; Coşkun Üçok/Ahmet Mumcu, Türk Hukuk Tarihi, 2. Baskı, Savaş Yayınları, Ankara, 1991, s.12; Bülent Tanör, Osmanlı -Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 460.

⁵ Devlet Arşivleri Hariciye Nezareti'nin İdare Fonunda yer alan 15.03.1907 tarihli ve 2037/66 sayılı, Almanya, Rusya, İngiltere, Fransa, Avusturya ve Macaristan büyükelçileri ile İtalya büyükelçiliği maslahatgüzarı tarafından kaleme alınan ortak belgede batılı devletlerin Mecelle'nin Karma Ticaret Mahkemelerinde uygulanmaması için yaptıkları baskılar yer almaktadır. Detaylı bilgi için Bkz. Ahmet Kılınc/ Harun Karakaya, "Batılı Devletlerin Karma Ticaret Mahkemelerinde Mecelle'nin Uygulanmasına Yönelik Eleştirilerin Değerlendirilmesi", C. 2, S. 1, 2022, Kırıkkale Hukuk Mecmuası, s. 59-89.

kıymetli evrakın kullanımı yaygınlaşmıştır⁶. İslâm hukukunda ve özellikle Osmanlı Devleti'nde kullanılan kıymetli evrak, Türkiye'de de örfî hukuk şeklinde ticareti şekillendirmiştir⁷. Dolayısıyla İslâm hukukunda kıymetli evrakın incelenmesi günümüz kıymetli evrak hukukunun temellerinin anlaşılması için de önem arz etmektedir.

Kıymetli evrak hukukunun doğup gelişmesi, toplumların ihtiyaçlarına paralel şekilde seyir izlemiş ve modern hukuktaki durumuna ulaşmıştır. Kıymetli evrak, mevcut içerik ve mahiyetini modern hukukla kazanmakla birlikte, ilk dönemlerinden bu yana İslâm hukukunu benimseyen toplumlarda da kullanılan ticari araçlardan olmuştur.

İslâm hukuku açısından kıymetli evrak, borçlanma esasları ile yakından ilgili olduğu için İslâm hukukunun “*muamelat*” bölümü içinde yer almaktadır⁸. İslâm hukukundaki muamelat, modern hukukun özel hukuk kısmına ait olan medeni, borçlar ve ticaret hukuku gibi dalları içine alan geniş bir alanı kapsamaktadır. Muamelat kapsamında yer alan “*buyû*” bölümünde, genel anlamıyla ticaret ve borçlar hukuku kuralları yer almaktadır⁹. Dolayısıyla modern hukuk tarafından tasnifi yapılan kıymetli evrakın türleri ve hükümleri; muamelatın bey (satım akdi), havale, ikraz, rehin, icare, istisna ve karz gibi akitleri ile ilgili görülmektedir¹⁰. Öte yandan modern hukukta kıymetli evrak tasnif edilirken, içerdiği hakkın düzenlenmesine sebep olan hukuki işlem ile ilişkisi; içerdiği haktan önce mevcut olup olmaması; ihraç durumu ve devir şekli gibi çeşitli özellikleri dikkate alınmaktadır¹¹. Kıymetli evrakın bugünkü hukuki çerçevesini çizen modern hukuk kuralları, kıymetli evrakın türleri ile her türün tâbi olduğu şekil kurallarını da tespit etmiştir¹².

⁶ Mehmet Akif Aydın, Türk Hukuk Tarihi, Beta Yayınları, İstanbul, 2021, s. 496; Kıratlı/ Çakıcı, s. 378.

⁷ Kıratlı/ Çakıcı, s. 378.

⁸ Bilal Aybakan, “Muamelat”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi C. 30, İstanbul, 2005, s. 316; Çalış, s. 421;

⁹ Halit Çalış, “Borçlar Hukuku (İslâm Hukukunda)”, İslâm Hukuku, Talip Türcan (Ed.), 5. Baskı, Grafiker Yayınları, Ankara, 2017, s. 421.

¹⁰ Abdülaziz Beki, “İslâm Hukukunda ve Türk Mevzu Hukukunda Kıymetli Evrak”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 1995, s. 321.

¹¹ Fırat Öztan, Kıymetli Evrak Hukuku, 2. Baskı, Turhan Yayınları, Ankara, 1997, s. 168; İsmail Kırca/ Abuzer Kendigelen, Kıymetli Evrak Hukuku Genel Esaslar Kambiyo Senetleri, 1. Baskı, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2019, s. 3 vd.

¹² Kırca/Kendigelen, s. 3. Yazarlar Arapça kökenli bir kelime olan “evrak” ibaresinin “varak” isminin çoğulu olduğunu ve “yapraklar, kağıtlar” anlamına geldiğini, ancak “kıymetli evrak” terimi kanuni bir terim olduğundan bunun yerine “değerli kağıt” teriminin kullanılmasının doğru olmadığını, zira “kıymetli evrak” teriminin poliçe, bono, çek, hisse senedi, konşimento gibi kıymetli evrak sayılan çeşitli senetlerin ortak özelliklerini bünyesinde barındıran üst bir kavram olduğunu belirtmektedir.

Öğretide bazı yazarlar tarafından, kıymetli evrak türlerinden olan kambiyo senetlerinin batıda ortaya çıkışından daha önce İslâm toplumunda kullanıldığı ileri sürülmekle¹³ birlikte İslâm hukuku konuları arasında kambiyo senetleri, emtia senetleri ve hisse senetlerinin temel özelliklerini taşıyan çeşitli araçların eskiden beri yer aldığı tartışılmaz kabul edilmektedir. Öte yandan tahvil ve hazine bonusu gibi çeşitli senetlerin ise bizzat kendileri değil, ama içerdikleri faiz nedeniyle farklı bir konumda olduğu belirtilmektedir¹⁴. Dolayısıyla evrensel hukuki düzenlemelere konu olan bütün kıymetli evrak türleri, tanzim biçimi itibarıyla İslâm hukukunun hiçbir ilkesi ile çelişmemekte¹⁵, hazine bonusu ve tahvil gibi kıymetli evrak türleri ise faiz içeriği nedeniyle meşru kabul edilmemektedir¹⁶.

Bu çalışmada modern hukukla birlikte bugünkü kimliğini kazanan kıymetli evrakın, Türk hukuk tarihi açısından İslâm hukukunda karşılığının olup olmadığı, tarihten bugüne İslâm toplumlarında ve İslâmiyet sonrası Türk devletlerinde kullanılan kıymetli evrakın hukuki niteliğinin belirlenmesi ile bugünkü kıymetli evrak türleriyle mukayesesi amaçlanmış, taşıdığı çeşitli şartlar nedeniyle bazı kıymetli evrak türlerinin fihhi açıdan caiz olup olmadığı konusuna ise girilmemiştir.

I. KIYMETLİ EVRAKIN TARİHİ GELİŞİMİ

A. BATIDA KIYMETLİ EVRAKIN GELİŞİMİ

Kıymetli evrakın ortaya çıkış zamanı ve ilk kullanım yeri hakkında öğretilerde farklı görüşler ileri sürülmektedir¹⁷. Bu görüşler arasında kıymetli evrakın tarihini milattan önce yazılmış olan Hammurabi

¹³ Abdülaziz Beki, İslâm'da Güncel Ticari Meseleler, 2. Baskı, Bekke Yayınları, Kayseri, 2005, s. 261; Mustafa Çakıcı, "19. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Kıymetli Evrakların Hukuki ve İktisadi İşlevleri", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019, s. 22; Stephan Quinn/ William Roberds, "The Evolution Of The Check As A Means Of Payment: A Historical Survey", C. 4, S. 93, 2008, Economic Review, s. 1 (https://www.frbatlanta.org/-/media/documents/research/publications/economic-review/2008/vol93no4_quinn_roberds.pdf, s.e.t. 01.07.2023); Galip Güner, "Eski Türkler Çek Yazar Mıydı?", C. 1, S. 5, 2016, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, s. 35.

¹⁴ Ali Kaya, "İktisadi ve Ticari Hayata Dair Fıkhi Problemler", İslâm Hukuku, Talip Türcan (Ed.), 5. Baskı, Grafiker Yayınları, Ankara, 2017, s. 708.

¹⁵ Beki, 1995, s. 322.

¹⁶ Aytaç Aydın, İslâm Hukuku Açısından Mali Piyasa ve Mali Piyasa Araçları, 1. Baskı, Burç Yayinevi, Konya, 2015, s. 466; İbrahim Paçacı, İslâm Ticaret Hukuku, 1. Baskı, İlahiyat, Ankara, 2022, s. 224; Kaya, s. 708.

¹⁷ Abuzer Kendigelen, Çek Hukuku, 5. Baskı, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2019, s. 7; Reha Poroy/ Ünal Tekinalp, Kıymetli Evrak Hukuku Esasları, 22. Baskı, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2018, s. 3; Öztan, s. 361.

Kanunları'na¹⁸ veya milattan sonra VII ilâ X. yüzyılları arasında Çin'e dayandıran¹⁹ olduğu gibi, bu senetlerin milattan sonra XII. yüzyılda İtalya'da kullanılmaya başlandığını kabul edenler²⁰ veyahut da bu kullanımı milattan sonra XV. yüzyıla kadar yaklaştıranlar²¹ da bulunmaktadır.

Kıymetli evrakın ortaya çıkış zamanı hakkında öğretilerde farklı görüşler yer alsa da tartışmasız olan husus, insanların ilk çağlardan itibaren bir ödeme aracı olarak kullandıkları madeni paralarını veya diğer değişim aracı olarak kullandıkları şeylerini güvenlik nedeniyle muhafaza edilmek üzere belirli kişilere tevdi etme ihtiyacı duymalarıdır²². Tarihin ilk devirlerinden itibaren bu ihtiyaca paralel olarak evrakın bugünkü kıymetli evrak ile karşılaştırılabilir araçların bilindiği ve kullanıldığı sonucuna varılması kaçınılmazdır²³.

Gerçekten de ilk kıymetli evrak ve özellikle kambiyo senetlerinin, ticaretin geniş bir alana yayılmaya başladığı Ortaçağ'da ülkeler arası ticaret yapan tacirler tarafından, yolların güvenli olmayışı, ulaşım araçlarının yetersizliği ve para birimlerinin farklılığı nedeniyle kullanılmaya başlandığı belirtilmektedir²⁴. Bu dönemde kıymetli evrak, ilk defa düzenli bir ticari araç olarak kullanılmaya başlanmış; kıymetli madenler ise genelde ödeme ve tedavül araçları olarak kullanılmıştır²⁵.

¹⁸ Hayri Domaniç, Kıymetli Evrak Hukuku, 2. Baskı, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1975, s. 131.

¹⁹ Poroy/ Tekinalp, s. 3. Yazarlar, kıymetli evrakın doğuş ve gelişiminin Ortaçağ'da ticaretin yayılmasıyla başladığını, kıymetli evrak teorisi kurma girişiminin ise ilk olarak XIX. yüzyılda Almanya'da görüldüğünü belirtmektedir.

²⁰ Naci Kınacıoğlu, Kıymetli Evrak Hukuku, 3. Baskı, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1987, s. 6; Kendigelen, s. 6; Domaniç, s. 131. Yazar, Roma hukukunda poliçeye benzer bir belgeden söz edildiğini, Permutatio denilen bir havale belgesi ile Argentarius denilen bankerin, kendisine bir miktar para tevdi eden şahsın emriyle istenilen kimselere ödemede bulunduğunu, bu durumun Ortaçağ'da poliçe ve havalenin kullanıldığının göstergesi olduğunu belirtmektedir.

²¹ Fahiman Tekil, Kıymetli Evrak Hukuku, 2. Baskı, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1994, s. 80.

²² Kendigelen, s. 8. Yazar, eski Mısır'da para yerine bir değişim aracı olarak buğdayın kullanıldığını, buğdayın muhafaza edilmek üzere devlete ait ambarlara (hazine) tevdi edildiğini ve bir borcun ödenmesi için de buğdayın geri alınıp alacaklıya teslimi yerine, doğrudan borçlu tarafından hazineye verilen yazılı talimatlardan yararlandığını, gerçekte havale niteliği taşıyan bu ödeme emri ile borç karşılığı olan buğday miktarının takas suretiyle alacaklının hesabına yazıldığını, zamanla bu belgenin doğrudan hazine yerine bizzat ibraz etmesi için düzenleyen tarafından havaladan yararlanacak kişiye (lehtara) teslimiyle birlikte, gerçek anlamda çeke benzer bir uygulama başladığını belirtmektedir.

²³ Kendigelen, s. 8.

²⁴ Kendigelen, s. 7; Poroy/Tekinalp, s. 3; Öztan, s. 362.

²⁵ Kıratlı/ Çakıcı, s. 377.

İnsanlar sahip oldukları kıymetli madenleri güvendikleri zengin kimselere vererek bunların saklanması istemiş; bu zenginler zamanla sakladıkları kıymetli madenleri ihtiyacı olanlara yazılı garantiler karşılığında borç vererek bu işten para da kazanmaya başlamışlardır²⁶. Böylece zengin ve güvenilir kişiler banker rolünü üstlenmiş; saklamak için aldıkları altın veya gümüş için miktarını da belirttikleri yazılı kağıtlar vererek parayı aldığı kişileri güvence altına almışlardır²⁷.

Milattan sonra XII. yüzyılda ticaret, kervanlar aracılığıyla kara veya deniz yoluyla yapıldığı için kafilende yer alan tüccarlar, yol tehlikesinden veya para taşıma külfetinden kurtulmak veyahut da parasını kolayca gideceği yerin parasıyla değiştirebilmek için bankerlerle bir anlaşma yapıyorlardı²⁸. Tüccar, bankere bir miktar para veriyor ve buna karşılık banker de tüccara parayı aldığını, bunu gideceği yerde aynen veya oradaki cari para birimi üzerinden ödeyeceğini taahhüt eden bir mektup senedi veriyordu²⁹. Bu mektup senedi, bu dönemdeki kıymetli evrak cinsinden ilk emre yazılı senet (bono) özelliklerini taşıyordu³⁰. Ancak bu dönemde senetlerin devredilerek taraflarının değiştirilmesi mümkün değildi³¹.

Milattan sonra XIV ve XV. yüzyılda, bono ile birlikte poliçe de kıymetli evrak olarak ticari hayatta kullanılmaya başlanmış; bir ödeme vaadi niteliğindeki bono, yerini zamanla tümüyle havale mahiyetindeki poliçeye bırakmıştır³². Bu dönemde borçlu banker, başka yerde ikamet eden kişiye yazdığı mektubu tacire vererek, söz konusu kişiye ödeme yetkisi vermekte ve onun ödememesi hâlinde bu ödemeyi kendisinin yapacağını taahhüt etmektedir³³.

Milattan sonra XV ve XVII. yüzyıllarda kıymetli evrakın kambiyo senetleri türü, ilk defa hukuki bir anlam ifade etmeye başlamıştır³⁴. Bu dönemde bu senetlerin arkasına bugünkü anlamda ciroyu ifade eden bir kayıt ilave edilmiş ve böylece tedavül kabiliyeti artan, bir tür ciro işlemli kambiyo senedi türü ortaya çıkmıştır³⁵. Ortaya çıktığı ilk zamanlarda sadece bir defa yapılabilen cironun bir zincir teşkil edecek şekilde,

²⁶ Kıratlı/ Çakıcı, s. 377.

²⁷ Bkz. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Banknot>, (s.e.t. 01.07.2023)

²⁸ Hayri Bozgeyik, Poliçede Müracaat Hakkı, 1. Baskı, Seçkin, Ankara, 2003, s. 17; Kendigelen, s. 7.

²⁹ Oğuz İmregün, Kıymetli Evrak Hukuku, 2. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1998, s. 1-3; Çakıcı, s. 10; Öztan, s. 362.

³⁰ Kınacıoğlu, s. 94.

³¹ Kınacıoğlu, s. 94.

³² Öztan, s. 363; Kendigelen, s. 10.

³³ Daniel Warner/ George Siedel/ Jethro K. Lieberman vd., The Legal Environment and Advanced Business Law, Flat World Knowledge, Boston, 2011, s. 564. (<https://2012books.lardbucket.org/pdfs/the-legal-environment-and-business-law-v1.0.pdf>, s.e.t. 01.07.2023); Öztan, s. 362.

³⁴ Kendigelen, s. 9.

³⁵ Quinn/ Roders, s. 4; Öztan, s. 364.

birbirini izleyen cirolar şeklinde ilk kez İtalyan tacirleri tarafından kullanıldığı belirtilmektedir³⁶.

Kambiyo senetlerinin, bu şekilde, ticari örf ve âdet hukukunun bir parçası hâline gelmesi ile kanun koyucular “*kambiyo hukuku*” denilen yeni bir hukuk alanı ile meşgul olmaya başlamışlardır³⁷. Bu dönemde başta Almanya olmak üzere, çıkardıkları birçok emirnameler ile örf ve âdet hukuku hâlinde bulunan, kıymetli evrak hukukunu tedvin etmişlerdir³⁸. Bunlar arasında özellikle Hamburg Eyaleti'nin çıkardığı 1603 tarihli Emirname, 1763 tarihli Fransız Ordonnance de Commerce ile 1794 tarihli Prusya Genel Memleket Kanunu önemli bir yere sahiptir³⁹. 1808 tarihli Fransız Ticaret Kanunu, kambiyo senetlerine ilişkin esasları daha da geliştirmiş bir şekilde düzenlemiştir⁴⁰.

Kıymetli evrakın kambiyo senetleri türü, XIX. yüzyılda yerel ve XX. yüzyılda da uluslararası hukuki düzenlemelere konu olmuştur⁴¹. İlk olarak Almanya, 1848 tarihli kanunla kambiyo hukuku kaidelerini bir araya getirirken 1910 yılında toplanan Birinci Uluslararası La Haye Konferansı'nda ortak bir kambiyo hukukunun ön proje tasarısı hazırlanmış ve 1912 yılında gerçekleşen İkinci La Haye Konferansı'nda ön proje tasarısı otuz dört maddelik nihai proje şeklinde kabul edilmiştir⁴². Bu aşamadan sonra her ülke, bu konferanslarda netleşen uluslararası kararlar çerçevesinde, kıymetli evrakla ilgili kendi hukuki yapısına uygun bir iç düzenlemeye gitmiştir. Böylece kıymetli evrak, bugünkü hukuki yapıya kavuşmuş, uygulama ve yapılan çalışmalar sonucu kıymetli evrak hukuku denilen yeni bir hukuk dalı teşekkül etmiştir.

B. TÜRK HUKUKUNDA KIYMETLİ EVRAKIN GELİŞİMİ

Türklerin İslâmiyet'i kabullerinin Türk hukuk tarihi açısından en önemli sonucu Türklerin eski hukuk sistemlerinin yerini İslâm hukukunun almasıdır⁴³. Böylelikle İslâm hukuku Müslüman Türk

³⁶ Öztan, s. 364. Yazar, poliçenin ciro ile tedavülünün XVII. yüzyılın ortalarında geliştiğini, bu dönemdeki senetlerde alacaklının yanına “veya vekiline” kaydı konulduğunu, bu kayıt nedeniyle alacaklının göstereceği şahsın senet bedelini kendi adına tahsile yetkili olduğunu kabul edildiğini ve alacaklıların bu şahsı senedin arkasına yazdıkları şerhle gösterdiklerini, bu kayıtların senedin tedavülünü mümkün kılması nedeniyle bu kayıtlar için İtalyanca “devretmek” anlamına gelen “girare” fiilinden türetilen “giro” deyiminin kullanıldığını, Türkçede kullanılan “ciro” kelimesinin buradan geldiğini belirtmektedir.

³⁷ Kendigelen, s. 12; Öztan, s. 364.

³⁸ Kendigelen, s. 13; Çakıcı, s. 17.

³⁹ Öztan, s. 364.

⁴⁰ Kınacıoğlu, s. 94-95.

⁴¹ Kendigelen, s. 12.

⁴² Seza Reisoğlu, Türk Hukukunda ve Bankacılık Uygulamasında Çek, 3. Baskı, Ankara, 2003, s. 10; Öztan, s. 365-366.

⁴³ Cin/ Akyıldız, s. 37.

devletlerin hukuk sistemlerinin temelini teşkil etmiştir⁴⁴. İslâmiyet'in yayılmaya başlamasıyla da Orta Asya'dan Kuzey Afrika ve İspanya'ya kadar uzanan çok geniş bir coğrafyaya Müslüman devletler egemen olmuşlardır. İslâmiyet'in etkisiyle yerleşik hayatı daha çok benimseyen Türkler bu dönemde tarım, ticaret ve bilim gibi alanlarda gelişmeler göstermiş; İslâmiyet'in ticareti teşvik etmesi sayesinde de özellikle ticaret kısa sürede yaygınlaşmıştır⁴⁵. Ticaretin yaygınlaşmasıyla birlikte kervansarayların, hanların ve yeni şehirlerin yapılması, ticarete önemli rol oynayan ticaret yollarına hâkim olunması, diğer devletlerle ilişki kurulmasına vesile olmuştur. Kurulan bu ilişkiler başta ticarî senet olmak üzere kıymetli evrakın ticarete kullanılmasını da yaygınlaştırmıştır. Böylece hem kara hem de deniz ticaretiyle uğraşan Müslümanlar, bir bakıma uzak diyarlarla ticaret yapabilmek için kıymetli evrakı kullanmak zorunda kalmışlardır⁴⁶.

Tarihi gelişim süreci incelendiğinde, kendisine kıymet atfedilen çeşitli evrakın, farklı işlevlerle İslâmiyet'in ilk dönemlerinden itibaren kullanıldığı görülmektedir⁴⁷. Bunun en önemli sebebi ise İslâm hukukunda çok erken dönemlerden itibaren hukuki işlemlerin belgelendirilmesi ve yazıyla kayıt altına alınması esasının benimsenmiş olmasıdır⁴⁸. İlk dönem İslâm hukukçuları satış sözleşmesi (bey akdi), kira sözleşmesi (icare akdi) gibi ticari işlemleri ele almanın yanında kıymetli evrak gibi konuları da kitaplarında işlemişlerdir⁴⁹. Böylece İslâm toplumunda kıymetli evrakın batı toplumundan daha önce ortaya çıktığı, ilk dönem İslâm toplumunda kullanıldığı, hukuki niteliğinin ilk İslâm hukukçuları arasında tartışıldığı ve bu tartışmanın çeşitli eserlerde yer aldığı görülmektedir⁵⁰. Bu kapsamda örneğin milattan sonra XII. yüzyılda İtalya'da ortaya çıktığı nakledilen poliçenin, aslında ilk dönem İslâm toplumunda milattan sonra VII. yüzyılın ilk yarısından itibaren "süftece"⁵¹ adı verilen bir senet biçiminde kullanıldığı belirtilmektedir⁵².

⁴⁴ Halil Cin / Ahmet Akgündüz, Türk Hukuk Tarihi C. II, Selçuk Üniversitesi, Konya, 1989, s. 326; Çakıcı, s. 27.

⁴⁵ Kırathlı/Çakıcı, s. 377.

⁴⁶ Kırathlı/Çakıcı, s. 377.

⁴⁷ Domaniç, s. 131; Çakıcı, s. 22.

⁴⁸ Şenol Saylan, "İslâm Hukukunda Senet Tanzimi ve Senetlerin Şekil Şartları", C. 3, S. 1, 2016, Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, s. 64; Paçacı, s. 221.

⁴⁹ Paçacı, s. 23.

⁵⁰ Aytaç Aydın, "İslâm Hukukunda Kıymetli Evrak Kambiyo Senetleri, Hisse Senedi ve Borsa" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1995, s. 97; Abdullah Durmuş, "Fıkhi Açından Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri" Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008, s. 164; Beki, 1995, s. 130.

⁵¹ Beki, 1995, s. 130. Yazar, süftece gibi senetlerin İslâm toplumu tarafından icat edildiğinin iddia edilemeyeceğini, zira ilk dönem İslâm toplumunda kullanılan süftece teriminin farsça kökenli bir sözcük olduğu için Arap yarımadasına İran medeniyetinden geçtiğinin tahmin edildiğini belirtmektedir.

Ayrıca, “*uhde*”, “*zikru'l hak*” ve bugünkü bononun basit şekli olan “*sakku'd deyn*” ile emtia ve hakları temsil eden “*sukuku'l erzak*” gibi senetlerin, ilk İslâm toplumunda kullanıldığı görülmektedir⁵³. Hatta fıkıh literatüründe kullanılan ancak sahih hadis kitaplarında yer almayan “*Menfaat sağlayan her karz, faizdir*” hadisinden hareketle süftece ve sukuku'l erzakın fihhi açıdan caiz olup olmadığı dönemin İslâm hukukçuları arasında tartışılmıştır⁵⁴.

İslâm toplumunun IX. yüzyılda Asya ve Avrupa arasındaki ticaret üstünlüğünü ele geçirmesi⁵⁵ ve dünya ticaretinde ağırlıklı bir yer edinmesiyle birlikte özellikle deniz ticaretindeki gelişmeler⁵⁶ sayesinde, İslâm medeniyetinin batı düşüncesini büyük ölçüde etkilediği, bunun sonucu olarak İslâm ticaret hukukunun bazı kavramlarının batı dilleri ve kanunlarına girdiği nakledilmektedir⁵⁷. Bu dönemde Müslüman devletlerin ekonomisinin gelişmesinde ve büyümesinde kıymetli evrak kullanımının önemli rolü olmuştur. Bu kullanım özellikle X. yüzyıldan itibaren yaygınlaşmış; evrakın temsil ettiği meblağların giderek yükselmesiyle birlikte “*sarraf*” ve “*cehbez*” diye tabir edilen tüccarlar

⁵² Cengiz Kallek, “Süftece”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi C. 38, İstanbul, 2010, s. 19; M. Fatih Turan, “İslâm Hukuku Açısından Usulsüz Vedia Akdi”, S. 15, 2010, İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi, s. 419; Çakıcı, s. 24; Paçacı, s. 222.

⁵³ Turan, s. 419; Çakıcı, s. 24.

⁵⁴ Tartışmalar için bkz. Servet Bayındır, “Finansal Türev Varlıklar ve Bu Varlıklar Üzerine Yapılan Sözleşmelerin Fikhi Tahlili”, S. 12, 2005, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, s. 64; H. Yunus Apaydın, “Karz”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi C. 24, İstanbul, 2001, s. 523; Beki, 1995, s. 145; Çalış, s. 452; Aydın, 1995, s. 97; Durmuş, s. 164.

⁵⁵ Aydın Çelik/ Taner Yıldırım, “Abbasiler Dönemi Bağdat Çarşıları”, C. 23, S. 1, 2013, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, s. 250. Yazarlar, XI. yüzyılda Abbasiler Döneminde ticaretin gelişmesi ve büyük teşebbüslere girişilmesi neticesinde İslâm dünyasında bugünkü anlamıyla bankacılık sisteminin kurulmasına zemin hazırlandığını, bu dönemde sarraflar ve cehbezlerin sermaye sahibi zengin tüccarlar olarak bugünkü anlamıyla banka gibi faaliyet gösterdiklerini, bunların ayrıca süftece ve sakk düzenleyip kredi verdiklerini, yine bu dönemde Müslüman tüccarların ticaret yaptığı Kuzey Rusya, Çin ve Hindistan'da uzak mesafeli ticaret için süftece ve sakk kullandıklarını, aynı dönemde Orta Asya'daki İslâmiyet'i kabul etmiş Türk topluluklarında da süftecenin kullanılmakta olduğunu ve bu kullanımın ticaretin gelişmesine katkı sağladığını belirtmektedir.

⁵⁶ Konşimentonun ilk İslâm toplumlarında bugünkü anlamıyla kullanılan ve taraflar arasında karşılıklı iradelerin açıklamasını içeren hâliyle bir tür “yük alındı, ulaştırıldı” anlamına gelen bir belge olduğu hakkında bkz. Muhammet Abdülmecit Karaaslan, “İslâm Deniz Ticaret Hukukunda Hukuki Sorumluluk”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2009, s. 84.

⁵⁷ Tevfik Güran, İktisat Tarihi, Acar Matbaacılık, İstanbul, 1999, s. 77-78; Ahmet Tabakoğlu, Türkiye İktisat Tarihi, Dergah Yayınları, İstanbul, 2008, s. 55; Cengiz Kallek, “İslâm'da Teşebbüs Ruhu”, Sabahattin Zaim İslâm ve Ekonomi Sempozyumu II – III, İkder, İstanbul, 2012, s.166; Beki, 1995 s. 4;

ortaya çıkmıştır. Sarraf ve cehbezlerin önemli rol oynadığı bu dönemde bazı kıymetli evrakın hamiline düzenlendiği ve hatta bunların ciro edilebildiği nakledilmektedir⁵⁸.

Osmanlı Devleti'nde temel olarak İslâm hukukunda kullanılan kıymetli evrak geniş yer bulmakla birlikte ticaret alanında gelişmelere paralel olarak ilişki içinde bulunduğu coğrafyada kullanılan senet ve sair evrak da kullanılmıştır. Bu kapsamda ilk dönemlerde ticari hayatta süftece ve sakkud deyn kullanılmakla birlikte XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kambiyo senetlerinin Avrupa'daki gelişim sürecinin etkisiyle bu senetlerde poliçe⁵⁹ ve bono⁶⁰ isimlerinin kullanımı artmaya başlamış ve bu artış XVIII. yüzyıl boyunca da devam etmiştir. XVII. yüzyıldan itibaren iltizam usulüyle toplanan büyük miktarda vergilerin devletin merkezine gönderilmesi güvenli olmadığından kıymetli evrak tercih edilmiştir⁶¹. XVIII. yüzyıldan itibaren hem toplanan vergilerin merkeze gönderilmesinde hem de Avrupa ile ticarete daha güvenli olan poliçe kullanılmıştır⁶².

Hemen belirtmelidir ki Türk hukuk tarihi açısından bakıldığında hem İslâm hukukunda hem de Osmanlı Devleti'nde müstakil bir ticaret hukuku ve dolayısıyla müstakil bir kıymetli evrak hukuku gelişmemiştir. İslâm hukukunda kıymetli evrak hukuku diğer hukuk dallarıyla birlikte varlığını sürdürmüştür. Esasında İslâm hukukunun tedvin döneminde dünyada da müstakil bir ticaret hukuku ve buna bağlı olarak kıymetli evrak hukuku mevcut değildir⁶³. Öte yandan Türk hukuk tarihi açısından İslâm hukukunda kanunlaşma hareketi çok geç tarihlerde gerçekleşmiştir. Bu alanda ilk çalışmanın Osmanlı Devletinde hazırlanan borçlar, eşya ve şahıs hukuku alanında düzenlemeler getiren "*Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*" olduğu söylenebilir⁶⁴. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye hazırlanırken ulemeden

⁵⁸ Kallek, 2012, s.166.

⁵⁹ Osmanlı Arşivinde poliçe kullanımına dair tespit edilebilen en erken tarih 2 Temmuz 1657'dir. Bu tarihli Divân-ı Hümâyûn hükmündeki belgede "*İzmir Mollası'na Hüküm ki; Hesâb-ı atik teberdârlarından Hacı Mustafa arzuhâl edip İzmir sakinlerinden Hacı Hasan nam kimesnede vakıf akçeden iki bin kuruş hakkı olup vadesi mürur eylediğinden gayrı iki senedir ki varan adamlarına dahi vermeyip ve gâh İstanbul'a polise eyledim deyu temessük verip adamları İstanbul'a geldikde aslı çıkmayıp hile olmakla meblağ-ı mezbûr, mezkûrdan tahsil olunup ta'allül eder ise ihzâr olunmak bâbında emr-i şerifim rica etmeğin mahallinde şer'ile alıverilip inad eder ise ihzârî için yazılmıştır. Fî Evsât-ı N. Sene 1067*" ifadeleri yer almaktadır. Bkz. Kıratlı/Çakıcı, s. 384.

⁶⁰ Osmanlı Devleti'nde bononun kullanımı, poliçe gibi yaygın olmasa da tercih edilmiştir. Osmanlı Arşivi'nde bono kullanımını ilk defa 1842 yılına ait bir belgede tespit edilmiştir. Anılan belgeye göre İstanbul Emtia Gümrüğü'nde 11 Ağustos 1842 tarihinde Avrupalı tüccarlar ile Anadolu ve Rumeli Kumpanyası müdürleri arasında bono ile alışveriş yapıldığı anlaşılmaktadır. Bkz. Kıratlı/Çakıcı, s. 384.

⁶¹ Şevket Pamuk, Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi, 2. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002, s. 94.

⁶² Kıratlı/Çakıcı, s. 384.

⁶³ Paçacı, s. 23.

⁶⁴ Cin/ Akyılmaz, s. 69; Paçacı, s. 23.

bizzat kanunlaştırmaya yönelik bir muhalefet görülmemiştir. Bunda Osmanlı tarihi boyunca örfi hukuk alanında hazırlanan kanunnamelerin ve buna ilave olarak şer'i hukuk alanında kanun hukuku istikametinde görülen münferit uygulamaların etkisi bulunmaktadır⁶⁵. Kanunlaşma hareketinden önce Osmanlı Devletinde uyumsuzluklar şer'i hukuk esasları ve fıkıh kitaplarındaki genel hükümler ile örfi hukuk esaslarına göre çözümlenmiştir⁶⁶.

Tanzimat'tan sonra batıdaki gelişmelerin etkisiyle kıymetli evrak hukukunun genel hükümlerini kapsayan 1808 tarihli Fransız Ticaret Kanunu'nun birinci ve ikinci bölümlerinin çevrilmesiyle oluşmuş, tamamı aynen ıktibas niteliğindeki "*Kanunname-i Ticaret-i Berriye*" 1850 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu Kanunname, üç yüz on dört madde ve üç bölümden oluşmuş, birinci bölüm ticaret muameleleri, şirket akdi ve poliçe usulleri; ikinci bölüm deniz ticareti, üçüncü bölüm ise iflasla ilgili işlemlerin tahkik ve tevsiyesi konularında düzenleme yapmıştır⁶⁷. 1861 yılında Usulü Muhakemat-ı Ticariye Kanunu Fransız kanunlarından ıktibas suretiyle yürürlüğe konulmuştur. Ancak bu kanunda poliçelere ilişkin herhangi bir hükme yer verilmemiş; oluşan boşluk Osmanlı hukukuyla doldurulmuştur⁶⁸. Ayrıca 1914 yılında ise İkinci La Haye Konferansı'nın nihai projesinden esinlenilerek ayrı bir Çek Kanunnamesi kabul edilmiştir⁶⁹.

İslâm hukukunda çok erken dönemlerden itibaren hukuki işlemlerin yazıyla kayıt altına alınmasına başlanması ile birlikte tanzim edilecek belgelerin hangi esaslar çerçevesinde düzenleneceğini konu edinen müstakil bir ilim ortaya çıkmıştır. Osmanlı döneminde ise belge düzenleme esaslarını ihtiva eden bu ilim "*ilm-i şürû*t" olarak isimlendirilmiş ve müstakil bir literatür oluşturulmuştur. Bu ilim kıymetli evrakın düzenlenmesiyle doğrudan ilgili olmasa da şekle verilen önemi göstermesi açısından özel öneme sahiptir. Bu kapsamda kanunlaşırma hareketleri ile birlikte senet düzenleme ile ilgili olarak "*1879 Tarihli Bilâ-Beyyine Mazmûnuyla Amel ve Hükûm Câiz Olabilecek Sürette Senedât-ı Şer'iyyenin Tanzimine Dâir Talimât-ı Seniyye*" hazırlanmıştır⁷⁰.

1926 yılında eski Ticaret Kanunu'nda kambiyo senetlerine dair "*Senedat-ı Ticariye*" denilen yeni bir düzenleme yapılmış; bu düzenlemede 1910 yılında yapılan Birinci La Haye Konferansında hazırlanan, kambiyo hukuku ön projesi tasarısı ve 1912 yılında yapılan

⁶⁵ M. Âkif Aydın, "İslam Hukuku'nun Osmanlı Devleti'nde Kanun Hukukuna Doğru Geçirdiği Evrim", S. 1, 2006, Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi, s. 20.

⁶⁶ Cin/ Akyılmaz, s. 10; Paçacı, s. 24.

⁶⁷ Musa Gümüş, "Osmanlı Devleti'nde Kanunlaşırma Hareketleri, İdeolojisi ve Kurumlar", S. 14, 2013, Tarih Okulu Dergisi, s. 181.

⁶⁸ Kılınç/ Karakaya, s. 64.

⁶⁹ Kendigelen, s. 27.

⁷⁰ Saylan, s. 65.

İkinci La Haye Konferansında kabul edilen otuz dört maddelik nihai proje esas alınmıştır⁷¹.

29.06.1956 tarihinde kabul edilerek 01.01.1957 tarihinde yürürlüğe giren 6762 sayılı Türk Ticaret Kanunu'nun kıymetli evraka ilişkin hükümlerinin tercüme yoluyla İsviçre kanunundan iktibas edilmesi ile Türkiye, kıymetli evrakın bir bütün olarak ele alındığı ve genel hükümlere bağlandığı ülkeler arasına girmiştir⁷².

01.07.2012 tarihinde yürürlüğe giren 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu'nun üçüncü kitabının 645 ilâ 849. maddeleri arasında kıymetli evrakla ilgili düzenlemeler yer almıştır. Bu maddeler, dilin sadeleştirilmesi ve birkaç maddede yapılan sınırlı değişiklik dışında, 6762 sayılı Türk Ticaret Kanunu'nun ilgili maddelerinin tekrarı niteliğindedir. Ayrıca, bir kambiyo senedi olan çek, 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu'nun yanı sıra 5941 sayılı Çek Kanunu ve bu Kanun uyarınca çıkarılan tebliğlerle düzenlenmiştir⁷³.

II. İSLÂM HUKUKUNUN KIYMETLİ EVRAK ANLAYIŞI

İslâm hukukunda konular kendine özgü bir sistematik içinde ele alınmakta, bu özgünlük içinde bazı konularda detay görülmesine karşılık bazı konuların farklı zaman ve toplumlar için daha esnek uygulamalara imkân verebilmesi adına genel ilke ve esaslar şeklinde düzenlendiği görülmektedir. İslâm hukukunda ticaret ve borçlar hukuku ile ilgili belge düzenleme hükümleri ana hatlarıyla “*müdayene ayeti*” olarak adlandırılan Bakara Suresi'nin 282. ayetinde yer almaktadır. Bu ayetin, borçlanma ile ilgili olarak “*borçların senet tanzim edilerek tevsik edilmesi*”, “*ticari işlemlerde şahit tutulması*” ve “*vadeli alışverişlerde rehin teminatı verilmesi*” gibi evrensel nitelikteki genel ilke ve esasları düzenlediği görülmektedir⁷⁴. Ayrıca müdayene ayetinde vadeli işlemlerin yazı ile belgelendirilmesi açıkça düzenlenmekle birlikte, düzenlenecek yazılı belgenin şekli belirtilmemiştir. Bu durum konunun zamanla oluşacak örf ve âdete bırakıldığı anlamına gelmektedir⁷⁵.

İslâm hukuku, finansal bir araç olarak kıymetli evrakın hukuki mahiyetini, işleyiş ve şekil şartlarını ayrıntılı bir şekilde düzenlemek yerine, bunları da kapsayan genel borçlanma ilkeleri koyarak asıl çerçevesini çizmiştir⁷⁶. Bu nedenle İslâm hukukunun temel iki kaynağı olan Kitap ve Sünnet'te yer alan genel ilkeler ile bunları takip eden

⁷¹ Kendigelen, s. 27.

⁷² Öztan, s. 367.

⁷³ Ali Bozer/ Celal Göle, Kıymetli Evrak Hukuku, 7. Baskı, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Ankara, 2017, s. 3-4.

⁷⁴ Geniş bilgi için bkz. Burhan Baltacı, “Bakara Suresi 282. Ayetin Genel Özellikleri ve Fıkhî Kavramları”, C. 8, S. 1, 2008, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, s. 147-177.

⁷⁵ Beki, 1995, s. 232.

⁷⁶ Aydın, 2015, s. 466; Paçacı, s. 221.

içtihatların, mevcut kıymetli evrak türlerinin fihi konumunu tespit için yeterli olduğunu, bu ilke ve görüşlerin ileride çıkabilecek yeni kıymetli evrak türleri için de yeterli olacağını söylemek mümkündür⁷⁷.

İslâm hukukunda da tüm dünyada olduğu gibi dönemin ihtiyaçlarına göre finansal araçlar şekillenmiş ve belirli amaçlar doğrultusunda kullanılmıştır. İslâm hukukunda kullanılan en yaygın finansal aracın para olduğunu söylemek mümkündür. Hemen belirtilmelidir ki İslâm hukukunun doğuşundan önce Arapların kendilerine özgü para birimi bulunmamaktaydı⁷⁸. Bu dönemde İran, Roma, Bizans sikkeleri, Irak dirhemi, Suriye dinarı kullanılırdı ve paranın değeri ağırlığı ile ölçülürdü⁷⁹. İslâm hukukunun ilk dönemlerinde altın ve gümüş olarak iki para kullanılmış; altın paraya “dinar”, gümüş paraya ise “dirhem” denilmiştir⁸⁰. Öte yandan İslâm devletlerinde mali işlerle beytülmal ilgilendiği hâlde, para basımı devlete ve devleti şahsında temsil eden sultana veya halifeye ait bir hak olarak kabul edildiği için para basımı darphaneye bırakılmıştır⁸¹. Bu nedenle devletin başında bulunanlar paraları sadece resmi darphanede bastırmışlar ve üzerlerine de resmi mühür mahiyetindeki sikkeyi kazıtmışlardır⁸². İslâm toplumunda parayla birlikte finansal araç olarak kıymetli evrak da yaygın olarak kullanılmış ve İslâm hukukunun konuları arasında incelenmiştir⁸³.

İslâm hukukunda, parayı temsil eden kambiyo senetleri “*havale*” konusunda⁸⁴, eşyayı temsil eden emtia senetleri “*vedia*” ve “*emanet*” konusunda⁸⁵, payı temsil eden menkul kıymetlerden hisse senetleri “*ortaklık/şirket*” konusunda, yine menkul kıymetlerden ödünç parayı temsil eden tahviller ile devlet, hazine ve finansman bonoları ise “*istikraz*” konusunda işlenmiştir⁸⁶.

⁷⁷ Paçacı, s. 224.

⁷⁸ Aydın, 2015, s. 428.

⁷⁹ Ali Keleş, “İslâm’a Göre Para”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 1998, s. 33.

⁸⁰ Hamdi Döndüren, İslâmi Ölçülerle Ticaret Rehberi, 1. Baskı, Erkam Yayınları, İstanbul, 1998, s. 113; Keleş, s. 38 vd.

⁸¹ Keleş, s. 118. Yazar, İslâm hukukundaki beytülmalın sadece devlet mallarının muhafaza edildiği bir hazine olmadığını, aynı zamanda devletin taşınır taşınmaz tüm mal varlığı ile leh ve aleyhindeki tüm hak ve borçları ifade eden müstakil bir kurum olduğunu, hatta beytülmalın para basmak, kredi vermek ve faiz haddini kontrol etmek dışında bugünkü merkez bankasının bütün görevlerini yerine getirdiğini belirtmektedir.

⁸² Keleş, s. 117.

⁸³ Aydın, 2015, s. 428.

⁸⁴ Hayrettin Karaman, Mukayeseli İslâm Hukuku C. II, 1. Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 564.

⁸⁵ Aydın, 2015, s. 460.

⁸⁶ Faruk Emrah Oruç, “İslâm Hukukunda Deyn”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2011, s. 46; Aydın, 2015, s. 468.

İslâm hukukunda kıymetli evrak adı ile bilinen bir nazariye geliştirilmemiş olmakla birlikte kıymetli evrakın konusu olan hakkın doğması, borçlanma, borcun nakli konuları detaylı olarak incelenmiştir⁸⁷. İslâm hukuku açısından kıymetli evrak, akit ve havale ile ilgilidir⁸⁸. Havale bir akit olduğu için kıymetli evrak ile ilgili konular da havale bahsinde ele alınmıştır⁸⁹. İslâm hukuku yazarları tarafından kıymetli evrak “*para, mal ve eşya gibi bir hakkı temsil eden, senet düzenleme ilkelerine uygun olarak tanzim edilen, değerini temsil ettiği haktan ve hakkı koruyan şekil şartlarından alan ve tedavül kabiliyeti bulunan senet*” şeklinde tanımlanmaktadır⁹⁰. Bu kapsamda İslâm hukukunda senet, yapılan bir hukuki işlemin belgesini ifade etmektedir. Bu hukuki işlem, iki kişi arasında gerçekleşiyorsa ödeme vaadi, üç kişi arasında gerçekleşiyorsa havale niteliğindedir⁹¹.

İslâm hukukunda tarihi gelişim süreci içerisinde günümüzdeki anlamda kıymetli evrak özellikleri gösteren çeşitli senet türlerini görmek mümkündür⁹². Bunlar, ilk İslâm toplumunda kullanılan “*süftece*” ve “*sakk*” gibi parayı temsil eden senetler; “*sakkud deyn*”, “*ühde*”, “*zikru'l hak*” ve “*kubale*” gibi borç senetleri; gıda ve yiyecek gibi erzakları veya ordu personelinin maaşlarını temsil eden “*sukukul erzak*” senetleri; vakıf hisselerini temsil eden “*huzuzul eimme*” senetleri; kamu personelinin maaşlarını temsil eden “*beraat-i sultaniye*” senetleri gibi senetlerdir⁹³. Bu senetlerin birçoğu halen Suriye, Lübnan, Cezayir ve Irak hukukunda ilk dönem İslam hukukundaki isimleriyle birlikte kullanılmaktadır⁹⁴.

Kıymetli evrakın tanzimine ışık tutan “*ilm-i şürût*” denilen ticari ve hukuki belgeleri düzenleme formül ve modellerini öğretme biliminin IX. yüzyıl İslâm toplumunda doğması da, kıymetli evrakın İslâm dünyasında geçirdiği gelişim seyrini önemli ölçüde aydınlatmaktadır⁹⁵. “*Senet düzenleme formülleri*” şeklinde ifade edilen “*şürût*”, ilk İslâm hukuku kaynak kitaplarında yer almış, ayrıca müstakil eserler hâlinde de yazılmıştır⁹⁶. İlm-i şürût kitaplarının konusunu, her türlü ticari ve hukuki belgelerin tanzim şekilleri ile diğer kazai konulara ilişkin düzenleme formülleri oluşturmaktadır⁹⁷. Bu konular arasında günümüzdeki anlamı ile kıymetli evrakın şekil şartlarının da yer aldığını söylemek mümkündür⁹⁸.

⁸⁷ Aydın, 1995, s. 96.

⁸⁸ Aydın, 1995, s. 96.

⁸⁹ Oruç, s. 48; Aydın, 2015, s. 433; Çakıcı, s. 24.

⁹⁰ Beki, 1995, s. 219; Aydın, 2015, s. 432; Paçacı, s. 218.

⁹¹ Aydın, 2015, s. 432.

⁹² Çakıcı, s. 22.

⁹³ Aydın, 2015, s. 433; Kallek, 2012, s. 166.

⁹⁴ Kallek, 2010, s. 21.

⁹⁵ Fahrettin Atar, ‘Şürût ve Sicillat’, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi C. 39, İstanbul, 2010, s. 270; Saylan, s. 65.

⁹⁶ Aydın, 2015, s. 429.

⁹⁷ Atar, s. 271; Beki, 1995, s. 136.

⁹⁸ Atar, s. 271; Beki, 1995, s. 136.

Modern kıymetli evrak hukukundaki sınırlı sayı ilkesinin aksine, İslâm hukuku uygulamasında senet türlerinin düzenlenme biçimine dair dar bir çerçeve çizilmediği görülmektedir⁹⁹. İslâm hukukunda hakkın senede yerleşmesi ve senetle beraber devredilmesi mümkün ve hatta ihtiyaç bulunduğu ticari hayatın rahatlaması ve gelişmesi için zorunlu kabul edilmektedir¹⁰⁰. Böylece, kıymetli evrakın yazılı akit niteliğinde olan tanzim şekli, değişen şartlara ve ihtiyaçlara cevap verebilme potansiyelini korumuş, İslâm hukukunun farklı dönemlerinde değişik şekillerde karşımıza çıkan senet türlerinin modern hukuktaki biçimlerde tanzim edilmesinde İslâm hukuku açısından bir sakınca görülmemiştir¹⁰¹.

A. İSLÂM HUKUKUNDA KAMBİYO SENETLERİNE BENZER SENETLER

1. Süftece (Poliçe)

İslâm hukuku, ekonomik ve sosyal bakımdan insanların hayatını kolaylaştıran çeşitli araçlar içermektedir. Kambiyo senetleri, özellikle ciro yoluyla tedavül kabiliyeti nedeniyle ticari hayatı kolaylaştırmaktadır. Kambiyo senetlerinde hem bir menfaat hem de toplumun maslahatı söz konusu olduğundan, bu senetler İslâm hukukunda genel olarak kabul görmektedir¹⁰². İlk dönem İslâm toplumunda kullanılmaya başlanan bu senetler, bugünkü kambiyo senetleri gibi, bir alacağı temsil eden, devredilebilen ve böylece elden ele para gibi dolaşabilen senetlerdir¹⁰³. Bu senetlerde tecessüm eden hakların kaynağı, genel olarak ödünç veya diğer vadeli ticari işlemlerdir. Bu senetlerin en önemlisi ise milattan sonra VII. yüzyılının ilk yarısından itibaren kullanılmaya başlanan “*süftece*”dir¹⁰⁴.

Süftece^{105,106}, modern hukuktaki poliçe gibi parayı temsil eden ve yazılı bir borç havalesi içeren bir senettir¹⁰⁷. İslâm hukuku kaynaklarında süftece, genel olarak havale bahsinde ele alınmış ve süfteceye havale

⁹⁹ Beki, 1995, s. 217.

¹⁰⁰ Aydın, 1995, s. 99.

¹⁰¹ Aydın, 2015, s. 433

¹⁰² Aydın, 1995, s. 105.

¹⁰³ Beki, 1995, s. 281.

¹⁰⁴ Kallek, 2010, s. 19; Turan, s. 419; Çakıcı, s. 24.

¹⁰⁵ Kallek, 2010, s. 21. Yazar, son yüzyıllarda Arapçada süftece yerine “*senedüshab*” ifadesinin yanında batı dillerinde kullanılan “*bülise*” (poliçe) ve *kembiyâle* (kambiyo senedi) kelimelerinin de kullanılmaya başlandığını, bununla birlikte Suriye, Lübnan, Cezayir ve Irak hukukunda süftece teriminin hâlâ korunduğunu belirtmektedir.

¹⁰⁶ Çakıcı, s. 23. Yazar, aslen Farsça bir kelime olan “*süftece*”nin sözlükte “*sağlam şey*” anlamına geldiğini, alacağın yazılı belgeyle sağlamlaştırılması sebebiyle de hukuki ilişkilerde bu kelime kullanıldığını belirtmektedir.

¹⁰⁷ Beki, 2005, s. 261.

hükümleri uygulanmıştır¹⁰⁸. İslâm hukukunda “*havale*” ise kavram olarak “*ihale*” ve “*tahvil*” köklerinden gelen bir isim olup “*bir yerden başka bir yere taşıma, nakletme*” anlamına gelmektedir¹⁰⁹. Havale, Mecelle’nin 673. maddesinde “*deyni bir zimmetten diğer zimmete nakletmek (borcu bir borçludan diğerine geçirmek)*” şeklinde tanımlanmıştır¹¹⁰. Havalenin meydana gelebilmesi ve geçerli olabilmesi için rıza, ehliyet ve havale konusu ile ilgili şartların gerçekleşmiş olması aranmaktadır¹¹¹.

Tarihi gelişim sürecine bakıldığında süftece, yol endişesinden dolayı bir kimsenin başka bir kimseye borç olarak verdiği paranın mislini bizzat kendisi, temsilcisi veya borçlusu tarafından başka bir memlekette para verenin kendisine, vekiline veya alacaklısına ödemek üzere yapılan borçlanmayı belgelemek üzere düzenlenen bir senettir¹¹². Şu hâlde süftece, yapılan özel nitelikteki bu işlemin üzerine düzenlendiği senedin adı olduğu gibi yapılan işlemin kendisini de ifade etmektedir¹¹³. Süftecede, düzenleyen borçlunun (muhi) adı, alacaklının (muhi) adı ve bu senedin temsil ettiği parayı ödeyecek kişinin (muhi) adı olmak üzere en az üç şahıs bulunmaktadır¹¹⁴. Ödenecek para miktarının süftecede belli edilmesi şart olup ödeme yeri yazılı olarak belirtilmese de taraflarca sözlü olarak kararlaştırılması yeterli görülmektedir¹¹⁵.

Süftece, ilk İslâm toplumunda milattan sonra VII. yüzyılının ilk yarısından itibaren kullanılmaya başlanmış; özellikle Hulefa-i Raşidin döneminde kullanılması yaygınlaşmıştır¹¹⁶. Örneğin VII. yüzyılda Mekke’de ticaret yapan Abdullah bin Abbas’ın dirhem kabul ederek Kufe’ye süftece keşide ettiği; yine Abdullah bin Zübeyir’in de Mekke’de bulunan kişilerden para alarak Irak’ta bulunan kardeşi Musab bin

¹⁰⁸ Beki, 1995, s. 282; Beki, 2005, s. 261; Karaman, s. 564; Oruç, s. 47.

¹⁰⁹ Halil İnalçık, “Havale”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi C. 16, İstanbul, 1997, s. 512-513. Yazar, havale teriminin İslâm maliyesinde hem ödeme emri yerine hem de ödenen belirli bir miktar için kullanıldığını, bu kelimeye Abbasiler döneminde yerleşmiş bir terim olarak rastlandığını, Abbasilerde bir ödeme emri belgesi olarak havalenin resmî ve hususi maliyede paranın naklinde karşı karşıya kalınabilecek çeşitli tehlikelerden ve gecikmelerden korunmak amacıyla çok yaygın olarak kullanıldığını, İslâm mâli teşkilatında bu nevi düzenlemelerin “süftece” veya “sakk” adıyla bilindiğini, meselâ Ahvaz, Fars ve İsfahan amilleri topladıkları vergi gelirlerini merkezi hükümete süftece ile gönderdiklerini, süftecenin nakde çevrilmesi ve havale ile ilgili bütün meselelerde “cehbez” adlı görevlinin en önemli rolü oynadığını belirtmektedir.

¹¹⁰ Karaman, s. 564; Oruç, s. 47.

¹¹¹ Karaman, s. 564.

¹¹² Fikret Karaman/İbrahim Ural, Dini Kavramlar Sözlüğü, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s. 605; Kallek, 2010, s. 19; Aydın, 1995, s. 119; Karaman, s. 564; Oruç, s. 47.

¹¹³ Karaman, s. 563; Çakıcı, s. 23.

¹¹⁴ Çalış, s. 456; Kallek, 2010, s. 20.

¹¹⁵ Beki, 1995, s. 283; Kallek, 2010, s. 20; Çakıcı, s. 23.

¹¹⁶ Turan, s. 419.

Zübeyir'e süftece keşide ettiği nakledilmiştir¹¹⁷. Abbasiler döneminde IX. yüzyılda ticaretin gelişmesi ve ticaret yollarına hâkimiyet olunması neticesinde Kuzey Rusya, Çin ve Hindistan gibi bölgelerde Müslüman tüccarlar etkili olmaya başlamış; uzak mesafelerle ticarete nakit para taşınmadığı için bu ticaret ağı zamanla süftece kullanılmasını da zorunlu hâle getirmiştir¹¹⁸. Böylece İslâmiyet'i kabul eden Orta Asya'daki Türk toplulukları da ticarete süftece kullanmaya başlamışlardır¹¹⁹.

Milattan sonra XII. yüzyılda İslâm toplumunun kullandığı ticari belgelerin bir kısmını ihtiva eden ve Kahire'de bir Yahudi mabedinde ortaya çıkarılan "*geniza belgeleri*" adı verilen belgelerde süftecenin özellikle sürekli ve doğrudan irtibat hâlindeki yerler arasında uzun mesafelere gönderildiği, sarraflara hem süftece düzenleme hem de iskonto etme karşılığında belli bir komisyon ödendiği, Yahudiler arasındaki uygulamada süftece düzenlenmesinden ücret alınabildiği, muhatabın ödemeyi reddedebildiği ve geç ödeme sebebiyle gecikme cezası vermek zorunda kalabildiği, ayrıca süftecelerinin ciro edilerek el değiştirmek suretiyle ödemelerde kullanılabilirdiği anlaşılmaktadır¹²⁰. Geniza belgeleri arasında yer alan bir belgede; tacirlerden birisi tarafından XII. yüzyılın ünlü tacirlerinden olan Ebu Zikra'ya gönderilen 450 kg buğdayın satış senedinde, Ebu Zikra'ya buğdayın bedeli olan 6.75 dinarın ödenmesi için ünlü bir sarraf olan Ebu'l Hayr'a havale edilmesini istediği, Ebu Zikra'nın ise ilgili senedin sağ alt köşesine "*hamiline bedelini öde*" yazarak altını imzalayıp verdiği yer almaktadır¹²¹. Bu uygulama, günümüzdeki anlamda poliçe veya buna benzer kıymetli evrak ve ciro beyanının, İslâm hukukunun uygulandığı geçmiş topluluklar tarafından da kullanıldığını göstermesi açısından dikkate değer görülmektedir.

Hemen belirtmelidir ki İslâm hukukunda ciro, bir anlamda bir hakkın bir zimmetten diğer bir zimmete karşılıklı rıza ile havalesi anlamına geldiği için ciroya havale hükümleri uygulanmaktadır. Bu anlamda İslâm hukukunda modern hukuktan farklı olarak temel ilişkide meydana gelen itiraz ve def'iler alacaklıya veya bu alacağı ciro yoluyla temlik alan herkese karşı da ileri sürebilmektedir¹²².

¹¹⁷ Abdulaziz Bayındır, Ticaret ve Faiz, 1. Baskı, Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 268. Çakıcı, s. 24.

¹¹⁸ Kıratlı/Çakıcı, s. 380.

¹¹⁹ Servet Bayındır, "Sermaye ve Tarihsel Süreçte Mali Aracı Kurumların Sermayeye Yaklaşım Tarzı", S. 4, 2001, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, s. 182.

¹²⁰ Shelomo Dov Goitein, A Mediterranean Society: Economic Foundations I, University of California Press, Berkeley, 1967, s. 241-245; Azize Uygun, "Cambridge Kahire Geniza Koleksiyonunda Büyüsel Metinler", C. 5, S. 2, 2016, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, s. 356.

¹²¹ Goitein, s. 242.

¹²² Aydın, 1995, s. 100.

Süftece, daha ziyade karz sözleşmesini¹²³ temsil eden bir belge ise de bazen günümüzdeki anlamda çeke benzeyen “*sakk*” gibi bir ödeme ve nadiren de olsa tedavül aracı olarak kullanılabilir¹²⁴. Süfteceyi düzenleyene verilen paranın karz niteliğinde sayılması “*emanet*” hükümlerinin uygulanmaması açısından da özel bir öneme sahiptir¹²⁵. Zira süftecenin ayrıklı özelliği, farklı bölgeler arasında kullanılması ve bir para alacağını temsil etmesidir. Farklı bölgeler arasında tedavül eden süftecenin bugünkü anlamında poliçe veya bono niteliğinde, bazı bölgelerde ise doğrudan bir ödeme aracı niteliğinde ve çek işlevi ile kullanıldığı nakledilmektedir¹²⁶.

2. Sakkud Deyn (Bono)

Arapça “*sakk*” kelimesi, Türkçedeki “*senet*” kelimesine denk olan ve ayrıca bugünkü anlamıyla çek kavramını da ifade eden mutlak senet niteliğinde bir terimdir¹²⁷. İslâmiyet öncesi dönemden beri bilinip kullanılan ve İslâm hukukunda sakk adıyla anılan bu senet genel anlamda modern hukuktaki borç senetlerini ifade etmektedir¹²⁸. Bu nitelikteki sakk’a aynı zamanda “*el-uhde*”, “*zıkrul-hak*”, “*kabale*” ve “*el-hatt*” da denildiği, bunlardan “*el-uhde*”nin daha ziyade alış veriştten kaynaklanan borcu temsil eden senet hakkında kullanıldığı nakledilmektedir¹²⁹.

İslâm hukuku kaynaklarında sakk kavramı ile ayrıca satım, rehin, ikraz ve benzeri işlemlerden doğan borçları içeren yazılı belgenin de kastedildiği belirtilmektedir¹³⁰. Sakk kavramının yine Arapçada borç anlamına gelen “*deyn*” kavramı ile birlikte kullanılması ile ortaya çıkan “*sakku’d deyn*” kavramının bugünkü bonoyu karşıladığı söylenebilir. Örneğin üzerinde “*Şaban ayında ödeyeceğim*” yazılı bir sakku’d deyn’in bir davada Hz. Ömer’e sunulması ile ilgili konunun, sakku’d deyn’in ilk dönem İslâm toplumunda kullanıldığını gösteren olaylardan biri olduğu

¹²³ Kallek, 2010, s. 19. Yazar, İslâm hukukunda “süftece”nin bazen de vadeli satım, selem ve icare akdinden doğan alacağı temsil ettiğini belirtmektedir.

¹²⁴ Karaman, s. 563; Paçacı, s. 222.

¹²⁵ Kallek, 2010, s. 19.

¹²⁶ Beki, 1995, s. 287.

¹²⁷ Cengiz Kallek, “Sak”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi C. 35, İstanbul, 2008, s. 585. Yazar, Farsçada “muahede, tasdikname” anlamındaki çek kelimesinin Arapçaya sakk (çoğulu sukuk) şeklinde geçtiğini, sakk teriminin geniş manasıyla “yazılı belge, resmi tutanak” anlamına geldiğini, dolayısıyla çeşitli muamele, ikrar ve edimleri yazılı olarak belgeleyen resmi veya kıymetli evrakın da sakk olarak adlandırıldığını, bununla birlikte Osmanlılarda sakk teriminin daha ziyade hukuki sahaya ait bir terim olarak kullanıldığını, özellikle kadılar tarafından dava konusu olan hadiseye ve bu husustaki hükmü dair düzenlenen belgeye de sakk denildiğini belirtmektedir.

¹²⁸ Beki, 1995, s. 143.

¹²⁹ Beki, 1995, s. 143.

¹³⁰ Beki, 2005, s. 266; Paçacı, s. 221.

nakledilmektedir¹³¹. Öte yandan sakk kavramının çoğulunu ifade eden “*sukuk*” kavramı, “*erzak*” ve “*bezayi*” gibi kavramlarla tamlama yapılmak suretiyle, “*sukuk’ul erzak (maaş çekleri)*” ve “*sukuku’l bezayi (emtia çekleri)*” gibi senetleri ifade etmek bakımından da kullanılmıştır¹³².

Borç senedi niteliği gösteren saku’d deyn’e borç ilişkisinin iki tarafı olan keşideci ve lehtarın adı, borcun cinsi ve belli olan miktarı yazılmaktadır. Ayrıca bunlardan başka varsa şahitlerin adları ve vade yazılmakta hatta kefiller de belirtilmektedir¹³³.

3. Sakk (Çek)

Yukarıda da belirtildiği üzere İslâm hukukunda “*sakk*” adıyla anılan belge diğer ticari ve hukuki senetlerin yanı sıra banka çekini de ifade etmektedir¹³⁴. Sakk kelimesinin bu anlamıyla muhtemelen haclı seferleri sırasında Arapçadan batı dillerine geçtiği (İng. *cheque*, Fr. *cheque*, Alm. *scheck*) düşünülmektedir¹³⁵. “*Ruka*” kelimesi ise çek karneleri gibi “*üzerine yazı yazılan kağıt veya deri parçası*” anlamına gelmektedir. Bu nedenle sakk, genellikle sarraflar tarafından tanzim edildiği, ödendiği ve sarraflar arasında tedavül ettiği için “*sarrafrukası*” şeklinde isimlendirilmiştir¹³⁶.

İlk İslâm toplumunda ticari faaliyetleri artıran, süftece ve sakk gibi senetlerin tedavülünü kolaylaştıran faktörlerin başında bunları kullanan sarraflar ve cehbezler yer almaktadır¹³⁷. Sarraflar, sarf (para bozma) pazarı denilen özel bir çarşıda iş yerleri bulunan tacirlerdir. Bunlar ticari hayata hareketlilik kazandırmak için cinsi, türü, ayarı veya tartısı farklı olan paraları birbiriyle değiştirmek suretiyle ticaret yapmışlardır¹³⁸. Sarraflar zamanla ticaretin genişlemesine paralel olarak, faaliyetlerini artırarak

¹³¹ Beki, 1995, s. 143; Kallek, 2008, s. 585.

¹³² Kallek, 2008, s. 585.

¹³³ Kallek, 2008, s. 585.

¹³⁴ Kallek, 2008, s. 585. Yazar, ilk defa Malezya hükümeti tarafından 2002 yılında gerçekleştirilen, daha sonra Batı’da ve İslâm ülkelerinde yaygınlaşmaya başlayan varlığa dayalı tahvil veya faizsiz bono yahut kira sertifikası uygulamasında yatırımcıya verilen belgelerde de “sakk”ın çoğulu olan “sukuk” teriminin kullanıldığını belirtmektedir.

¹³⁵ Kallek, 2008, s. 585; Çakıcı, s. 10; Tabakoğlu, s. 55; Güner, s. 35. Yazar, çekin batıda XV. yüzyıldan itibaren kazandığı modern anlamıyla Türkçede yaygınlaşmamış olduğunu, bunun bankacılık sisteminin Avrupa’da geliştiği biçimiyle Türkler arasında yaygınlaşmamış olmasından kaynaklandığını, başka bir deyişle çek kelimesi XIV. yüzyılda iktisadi bir terim olarak Türkler arasında kullanıldığını, ancak zaman içinde kelime batıda farklı bir nitelik kazandığı için bu biçimiyle XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti’nde söz varlığındaki yerini yeniden aldığını belirtmektedir.

¹³⁶ Arif Atalay, “İslâm Hukukunda Kabz”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2012, s. 176; Beki, 1995, s. 310; Beki, 2005, s. 232.

¹³⁷ Celal Yeniçeri, “Cehbez”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi C. 7, İstanbul, 1993, s. 222; Aydın, 1995, s. 143.

¹³⁸ Beki, 1995, s. 134.

borç para vermeye, emanet para kabul etmeye ve halk ile darphane arasında aracı olmaya da başlamıştır¹³⁹. Bir yandan ticari ihtiyaçlar, diğer yandan da devletin nakit paraya ihtiyacı bunların bir banka gibi faaliyet göstermelerine yol açmıştır¹⁴⁰. Bu tarihten sonra anılan işlemleri yapan sarraflar ile birlikte, muhasip, vergi memuru, hazinedar gibi kişiler cehbez olarak anılmaya başlanmıştır¹⁴¹. Bu dönemde, sarrafların ve cehbezlerin en önemli ekonomik faaliyetleri, bugünkü ticari hayatta kullanılan kambiyo senetlerine benzeyen süftece, saku'd deyn ve sakk gibi senetleri tedavüle sokmaları olmuştur¹⁴².

Sakk, esasında emre yazılı olarak düzenlenen bir havale hükmünde olup¹⁴³ sadece sarraflara ve cehbezlere değil aynı zamanda beytülmal ve divan üzerine de düzenlendiği görülmektedir¹⁴⁴. Hz. Peygamberin kendisinden yardım isteyen Akra bin Habis ve Uyeyne bin Hısn adına zekât gelirlerinden ödenmek üzere sakk düzenlendiği rivayet edilmektedir¹⁴⁵. Ayrıca Hz. Ömer döneminde de sakk yaygın biçimde kullanılmış; bu dönemde sakk'larda tarih olması ve mühürlenmesi geleneği oluşmuştur¹⁴⁶. Bununla birlikte Emeviler döneminde Vali Ziyad b. Ebleh tarafından mutfak sorumlusu adına düzenlenen ve mutfak ihtiyaçları için bu kimseye verilerek beytülmalden tahsili talep edilen sakk¹⁴⁷; Halife Ömer b. Abdülaziz tarafından borçlu oldukları gerekçesiyle kendisinden yardım isteyen iki kişiye toplanan zekâtın artanından beytümale aktarılan ve borçlulara yardım için ayrılan fondan ödenmek üzere verilen sakk ve Abbasi Halifesi Harun Reşid tarafından, kardeşi Ali'ye veliahtlıktan feragat etmesi karşılığında divan üzerine düzenlenen sakk¹⁴⁸ İslâm hukukunda bu senetlerin varlığına ve kullanıldığına örnek olarak gösterilmektedir¹⁴⁹.

Muhatabı sarraf ve cehbez olan sakk'lar bugünkü anlamıyla banka çeki niteliğindedir¹⁵⁰. Sarrafların ve cehbezlerin temin ettikleri para karşılığında halka, bugünkü çek karnelerine benzeyen ve üzerinde sarraf

¹³⁹ Yeniçeri, s. 222.

¹⁴⁰ Yeniçeri, s. 222; Beki, 1995, s. 134; Atalay, s. 99.

¹⁴¹ Yeniçeri, s. 222; Aydın, 2015, s. 456.

¹⁴² Yeniçeri, s. 222.

¹⁴³ Aydın, 1995, s. 151.

¹⁴⁴ Kallek, 2008, s. 585.

¹⁴⁵ Çakıcı, s. 26.

¹⁴⁶ Kıratlı/ Çakıcı s. 383.

¹⁴⁷ Kallek, 2008, s. 585.

¹⁴⁸ Kallek, 2008, s. 585.

¹⁴⁹ Emin Eminoğlu, Abbâs ibni Hamza es-Sabrânî Kitâbü'l Ef'âl (Kıpçakça Satır Arası Sözlük), 1. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, 2011, s. 21. Yazar, Arapçadan Türkçeye bir sözlük niteliği taşıyan "Kitabül Efal"de Türklerin iktisadi hayatına ilişkin olarak "*falanca şey için ona çek yazdı*" ibareli kayıtlara rastlandığını, bu durumun Türklerin de İslâmiyet'i kabul ettikten sonra çek kullandıklarını gösterdiğini belirtmektedir.

¹⁵⁰ Aydın, 2015, s. 430.

tarafından verildiği belli olan ruka verdikleri, bunların sarrafa veya cehbeze ait bazı işaretleri taşıdıkları, bunu kullanan kişinin vadeli işlerde alacaklısına bu kağıt parçalarından birisini kendi el yazısıyla yazıp veya yazdırıp vererek sarrafa veya cehbeze havale ettiği, lehtarın ise eline aldığı kağıt parçasını sarrafa veya cehbeze arz ederek bedelinin ödenmesini talep ettiği nakledilmektedir¹⁵¹.

Hemen belirtmelidir ki sakk, sadece sarraflar ve cehbezler üzerine değil, muhatap olma niteliğinde olan herkes üzerine havale edilebilmektedir. Dolayısıyla bankanın muhatap olarak tavin edilmesinde de İslâm hukuku açısından bir sakınca bulunmamaktadır¹⁵².

B. İSLÂM HUKUKUNDA EMTİA SENETLERİNE BENZER SENETLER

Eşya ve emtiayı temsil eden ve bugünkü makbuz senedi, varant, taşıma senedi ve konşimento gibi emtia senetlerine benzer olan çeşitli senetlerin ilk İslâm toplumundan itibaren kullanıldığı görülmektedir¹⁵³. Bunlardan birisi “*sukuk'ul erzak*” diye isimlendirilen ve devlet tarafından kamu personeli için “*maaş istihkak senedi*” olarak tanzim edilen ve aynı hakları temsil etme bakımından hisse senetleri veya emtia senetlerine benzeyen senetlerdir¹⁵⁴.

Bu senet türünün ilk İslâm toplumundan itibaren kullanıldığı pek çok hukuk kaynağında yer almaktadır. Örneğin Medine Valisi Mervan b. Hakem döneminde, devlet tarafından çıkarılan, üzerinde cinsi ve miktarı yazılı erzakları temsil eden bu senetler hak sahiplerine dağıtılmış; ancak hak sahiplerinin erzakı teslim almadan önce bu senetleri başkalarına devretmeye başlaması üzerine “*gıda maddesini satın alan, onu kabzetmeden satmasını*” hadisine¹⁵⁵ ters düştüğü gerekçesiyle bu senetlerin toplatıldığı ve sahiplerine iade edildiği nakledilmiştir¹⁵⁶.

İlk İslâm toplumunda görülen ve emtia senetlerine benzeyen bir diğer senet türü de vakıf müesseseleri tarafından imamlara dini hizmetleri karşılığında vakıf gelirlerinden tahsis edilen payları temsil eden ve “*huzuzu'l eimme*” olarak isimlendirilen senetlerdir¹⁵⁷. Bu senetler bir taraftan hisse senetlerine, diğer taraftan emtia senetlerine

¹⁵¹ Beki, 1995, s. 315; Kallek, 2008, s. 585.

¹⁵² Beki, 1995, s. 315.

¹⁵³ Beki, 1995, s. 329.

¹⁵⁴ Beki, 2005, s. 287; Aydın, 2015, s. 430.

¹⁵⁵ Mustafa Kispet, “İslâm Hukukuna Göre Satım Akdinde Malın Kabz ve Teslimi”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2010, s. 165. Yazar, belirtilen hadisin “Buhari, Büyü 49, 51, 54, 55, Hudud 42; Müslim, Büyü 29, 35, 40, 41, (1525-1526-1528-1529); Nesai, Büyü 55, (7, 286-287); Ebu Davud, Büyü 67 (3492); Tirmizi, Büyü 56 (1291); Muvatta, Büyü 40, (2, 640-641); İbnu Mace, Ticarat 37, (2226)” yer aldığını belirtmektedir.

¹⁵⁶ Beki, 1995, s. 329; Aydın, 2015, s. 430.

¹⁵⁷ Beki, 1995, s. 329.

benzemektedir¹⁵⁸. Bu senetler de mahiyet itibariyle eşyayı temsil etmekte ve tedavül kabiliyetleri bulunmaktadır.

Sukuku'l erzâk ve huzuzu'l eimme gibi senetlere kıymetli evrak mahiyetini kazandıran durum, şekil şartları çerçevesinde bu senetlerin de tedavül kabiliyetine sahip olmasıdır. Bu senetler bugünkü emtia senetlerine de ışık tutmaktadırlar. Dolayısıyla ticari hayatın kolaylık ihtiyacından doğmuş olan ve sıkı şekil şartları ile düzenlenmiş bulunan günümüz emtia senetlerinin kullanılmasında, ciro yoluyla temlik, terhin ve tahsilinde İslâm hukuku açısından bir sakınca bulunmamaktadır¹⁵⁹.

C. İSLÂM HUKUKUNDA MENKUL KIYMETLERE BENZER SENETLER

İlk dönem İslâm toplumunda yukarıda değinilen huzûzu'l eimme haricinde, devlet tarafından tanzim edilip verilen ve “*beraat-ı sultaniye*” olarak adlandırılan yazılı belgelerden istihkak senedi niteliğinde olanları, temsil ettikleri aynı ve nakdi haklar açısından menkul kıymetlere benzetmek mümkündür¹⁶⁰.

İslâm hukukunun temel kaynakları, menkul kıymetleri ayrı ayrı ele alıp hukuki mahiyet, işleyiş ve şekil şartlarını düzenleme yerine bunların hukukî mahiyeti ile alakalı genel prensipler içermektedir¹⁶¹. Bu genel prensipler mevcut veya ekonomik ve teknolojik gelişmeler neticesinde ileride çıkarılabilecek menkul kıymetlerin hukuki niteliğini ortaya konulması bakımından yeterli olacaktır. Zira anonim şirket gibi bir şirket hissesini temsil eden hisse senetleri dışında bütün menkul kıymetler, birer borçlanma veya vadeli işlemi temsil eden senetlerdir¹⁶². İslâm hukukunun menkul kıymetlere ilişkin genel prensipleri itibariyle bu senetler açısından cevaz verilmeyen husus, senedin bizzat kendisi değil, senedin içerdiği hakkın meşru bir hakkı temsil edip etmediği ve senedin faiz karşılığı verilip verilmediği noktasındadır¹⁶³.

¹⁵⁸ Beki, 2005, s. 273.

¹⁵⁹ Aydın, 2015, s. 459.

¹⁶⁰ Aydın, 2015, s. 431.

¹⁶¹ Beki, 1995, s. 326.

¹⁶² Aydın, 2015, s. 464.

¹⁶³ Mehmet Boynukalın, “Senet”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi C. 36, İstanbul, 2009, s. 518-519. Yazar, İslâm Konferansı Teşkilatı'na bağlı İslâm Fıkıh Akademisi'nin girişimiyle 1988 yılında Rabat'ta toplanan Borsa Semineri'nin sonuç bildirisinde ve adı geçen akademinin 1992'de Cidde'de yapılan VII. Dönem Toplantısı'nda hisse senetlerinin kâr ve zarara iştirak etmesi sebebiyle kural olarak helâl olduğunun, fakat şer'î hükmünün bunu çıkaran şirketin ticarî işlem ve amaçlarının meşru oluşuyla yakından ilgili bulunduğu belirtiltiğini, şirketin faiz, içki imali ve ticareti, karaborsacılık, hile, yalan ve aldatma gibi dinen haram vasıtalarla kazanç sağlaması hâlinde hisse senetlerini alıp satmanın ve bundan gelir elde etmenin haram ve mâsiyete iştirak etmek olduğundan câiz olmayacağını bildirdiğini, esasen faaliyet alanı haram işlemler yapma, dinen yasak hizmet ve mal üretiminde bulunma olmamakla beraber bazı haram işlemlere taraf olması sebebiyle şirketin kârına haram

III. İSLÂM HUKUKUNDAKİ KIYMETLİ EVRAK İLE POZİTİF TÜRK HUKUKUNDAKİ KIYMETLİ EVRAKIN MUKAYESESİ

İslâm hukuk kaynaklarında yer alan kıymetli evrakla modern hukukta yer alan kıymetli evrak türlerini karşılaştırdığımızda aralarında ortak ve farklı noktaların bulunduğu görülmektedir. Özellikle farklılıkların önemli bir kısmı, hukuki nitelikten ziyade zamanla ortaya çıkan ihtiyaçlarla ilgilidir. Zira başta güvenlikten kaynaklanan sebepler olmak üzere, zamanla kıymetli evrak unsurları ile ilgili yeni yasal düzenlemeler yapıldığı gibi, bazı kıymetli evrak türlerinde şekil konusunda da çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Örneğin çekte günümüzde kullanılan karekod ve diğer çeşitli şekli özelliklerin esasen hukuki nitelikle ilgili olmadığını, bunların çeşitli ihtiyaçlardan kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Modern hukuktaki kıymetli evrak gibi İslâm hukukunda da kıymetli evraktan bazıları parayı, bazıları ise emtiayı (veya malı) temsil eder. İslâm hukukundaki senetlerden süftece, sakkud deyn, sakk ve beraat-ı sultaniyye gibi senetler parayı temsil ettiği gibi; modern kıymetli evraktan kambiyo senetleri, tahvil ve hazine bonosu gibi senetler de yalnız parayı temsil ederler. Keza İslâm hukukundaki uhde ve zikru'l hak gibi senetler de genelde bir para alacağını temsil etmekle birlikte bazı hâllerde eşya cinsinden bir alacağı da temsil etmektedir. Ayrıca İslâm hukukundaki senetlerden sukuku'l erzak, sukuku'l bezai ve huzuzu'l eimme gibi senetler genel olarak maddi eşyayı temsil ettiği gibi, modern kıymetli evraktan emtia senetleri de eşyayı temsil etmektedir¹⁶⁴.

Modern hukuktaki kıymetli evrakta hak, senette mündemiç olup hamil, senedi ibraz etmeden borçludan bir talepte bulunamaz¹⁶⁵. İslâm hukukundaki kıymetli evrakta ise hak, senette mündemiç olmadığından hak sahibi senetsiz olarak da hakkını talep edebilmektedir¹⁶⁶. Ayrıca, modern kıymetli evrak, çok kısa bir metinle ve daha sıkı şekil şartlarına riayet edilerek tanzim edilirken, İslâm hukukunda kıymetli evrak genellikle, çok uzun metinle ve daha serbest şekil şartları öngörülerek tanzim edilmektedir¹⁶⁷. Öte yandan modern kıymetli evrak, illetten mücerret iken, İslâm hukukundaki kıymetli evrak, buna temel olan ve daha evvel inşa edilmiş bir hukuki ilişkiyi de işaret etmektedir.

Modern hukuk ile İslâm hukukundaki bazı kıymetli evrakta hukuki ilişkinin tarafı iki, bazısında ise üç kişidir. Hem modern hem de İslâm hukukundaki kıymetli evrakta borçlanma veya ödeme yükümlülüğü altına giren tarafın tam ehliyetli olması gerekir. Sakk, saku'd-deyn,

kazanç karışmış olması hâllerinde ise pay sahiplerinin bu miktarı yaklaşık olarak hesaplayıp kendisinin hayır ve hasenat niyetiyle olmaksızın ve toplum hakkı olduğu inancı ile hayır yolunda harcamasının tavsiye edildiğini belirtmektedir.

¹⁶⁴ Aydın, 2015, s. 464.

¹⁶⁵ Bozer/Göle, s. 18.

¹⁶⁶ Beki, 1995, s. 321.

¹⁶⁷ Beki, 1995, s. 324.

uhde, zikru'l hak gibi senetler ile sukuku'l erzak, sukuku'l bezai ve huzuzu'l eimme gibi parasal hakları veya hisseleri temsil eden senetlerde hukuki ilişkinin tarafı iki kişi olduğu gibi modern kıymetli evrakta bono, hisse senedi, tahvil ve hazine bonosunda da hukuki ilişkinin tarafı iki kişidir. Buna karşılık süftecede ve poliçede hukuki ilişkinin tarafı üç kişidir¹⁶⁸.

Hemen belirtmelidir ki uygulamada diğer kıymetli evrak türlerine göre daha fazla yer bulan modern hukuktaki kambiyo senetleri ile İslâm hukukunda bu senetlere benzeyen senetler arasında daha belirgin ortak özellikler ve farklılıklar bulunmaktadır. Bu kapsamda hukuki ilişkinin tarafı olan şahıs sayısının aynı olması; ticari işleri ve ödemeleri kolaylaştırma amacı taşımaları; muhatabın kabulüne sunulması; muhatabın iflası veya kabul etmemesi hâlinde lehtarın keşideci ve kefillere müracaat hakkının olması; ciro ve devir sayesinde geniş bir tedavül imkânına sahip olması; borçlu tarafından zamanaşımı ve diğer def'ilerin ileri sürülmesinin hukuki bir hak olarak kabul edilmesi İslâm hukukundaki süftece, sakkud deyn ve sakk gibi senetler ile modern hukuktaki kambiyo senetlerinin ortak özellikleri arasında yer almaktadır¹⁶⁹. Öte yandan İslâm hukukundaki süftece, sakkud deyn ve sakk gibi senetlerin şekil şartları daha serbest iken, modern hukuktaki kambiyo senetlerinin daha sıkı şekil şartlarına bağlanmış olması; süftecenin genellikle iki farklı memleket arasında kullanılması gerekirken, poliçenin hem farklı memleketler arasında hem de aynı memleket (yer) içinde kullanılabilmesi¹⁷⁰; poliçe bono ve çekte imza kullanılırken, süftece, saku'd-deyn ve sakk'da imzanın yanında şahit veya mühürün de kullanılabilmesi¹⁷¹; çekte vade yokken, sakk'da vadenin olabilmesi gibi hususlarda modern hukuktaki kambiyo senetleri ile İslâm hukukunda bu senetlere benzeyen senetler arasında farklılıklar bulunmaktadır¹⁷².

IV. İSLAM HUKUKUNDAKİ KIYMETLİ EVRAK ANLAYIŞININ TÜRK HUKUKUNA ETKİSİ

Türklerin İslâmiyet'i kabul etmesiyle birlikte İslâm hukukundaki kıymetli evrak, Türkler tarafından da kullanılmaya başlanmış; Osmanlı Devleti'nde de bu senetlerin kullanımı yaygınlaşmıştır¹⁷³. İslâm hukukunun ulul'emre tanıdığı sınırlı yasama yetkisi çerçevesinde

¹⁶⁸ Beki, 1995, s. 322.

¹⁶⁹ Beki, 1995, s. 302; Çakıcı, s. 25; Kallek, 2010, s. 20.

¹⁷⁰ Çakıcı, s. 25; Kallek, 2010, s. 20.

¹⁷¹ Beki, 1995, s. 311.

¹⁷² Beki, 1995, s. 311; Saylan s. 87. Yazar, İslâm hukukunda belgenin güvenilirliğini temin için mühürün yanında kullanılan diğer bir unsurun da imza olduğunu, belgenin düzenleyene aidiyetini gösteren ve onun delil kuvvetini arttıran imzaların düzenleyenin adından ve genellikle dua cümleleri ve edebî ifadelerden oluştuğunu belirtmektedir.

¹⁷³ Kıratlı/ Çakıcı, s. 378

Osmanlı Devleti'nde özellikle Tanzimat'tan sonra modern anlamda kanunlaşma hareketlerinin başlamasıyla birlikte kıymetli evrak kullanımında da bazı değişiklikler söz konusu olmuştur¹⁷⁴. Zira İslâm hukukunda kıymetli evrakın yazılı akit niteliğinde olan tanzim şekli, değişen şartlara ve ihtiyaçlara cevap verebilme potansiyelini karşılamaktadır. Bu nedenle İslâm hukukunun farklı dönemlerinde değişik şekillerde ortaya çıkan ve hatta Osmanlı Devletinin modern hukuktaki biçimlerle kabul ettiği kıymetli evrak, İslâm hukuku açısından bir sakınca oluşturmamaktadır¹⁷⁵. Başka bir deyişle Türk hukukunda Tanzimat sonrası kullanılmaya başlanan modern kıymetli evrak, temelinde İslâm hukukunda kullanılan kıymetli evrakın şekli anlamda daha düzenli hâlini ifade etmekte olup hukuki nitelik itibariyle İslâm hukukuna aykırılık teşkil etmemektedir¹⁷⁶. Bu husus Tanzimat sonrası kıymetli evraka ilişkin düzenlemelerin Türk toplumu tarafından doğrudan benimsenmesine ve modern kıymetli evrakın ticari hayatın en önemli argümanı haline gelmesini sağlamıştır. Dolayısıyla evrensel hukuki düzenlemelere konu olan bütün kıymetli evrak türleri, tanzim biçimi itibariyle İslâm hukukunun hiçbir ilkesi ile çelişmemekte, hazine bonusu ve tahvil gibi bazı kıymetli evrak türleri ise faiz içeriği nedeniyle meşru kabul edilmemektedir¹⁷⁷.

Tanzimat sonrası Türk hukukunun da dayanağını oluşturan modern hukuk, esasında temelleri Antik Yunan'a dayanan, Roma hukuku ile gelişme kaydeden, ortaçağda olgunlaşma sürecine giren ve bugünkü modern dünyanın şartlarına göre güncellenerek kendisine dinamik bir statü verilmeye çalışılan Batı kaynaklı bir hukuk sistemidir. İslâm hukuku ise Kur'an ve Sünnet gibi asli kaynaklarına bağlı kalmakla beraber toplumun ihtiyaçlarına cevap veren özelliği ile gelişme gösteren bir hukuk sistemidir¹⁷⁸. Kaynak farklılığından dolayı bu iki hukuk sistemi birbiri ile telif edilemeyecek ise de bu durum iki hukuk sisteminin bütün yönleri ile birbirinden farklı norm ve yaklaşımlara sahip olduğu anlamına gelmez¹⁷⁹. Zira hukuk, insanların toplumsal hayatta yaşadıkları anlaşmazlıkları, uğradıkları haksızlıkları ve yaptıkları hak ihlallerini hakkaniyet ve adalet kuralları çerçevesinde çözmeyi amaçlamaktadır. Farklı kaynaklara sahip olsalar da esasında bütün hukuk sistemlerinin temel amacı budur. Bu açıdan bakıldığında farklı hukuk sistemlerinin birbirlerinden etkilenmeleri gayet doğal bir süreçtir¹⁸⁰.

¹⁷⁴ Cin/ Akyılmaz, s. 66.

¹⁷⁵ Aydın, 2015, s. 433

¹⁷⁶ Beki, 1995, s. 322.

¹⁷⁷ Aydın, 2015, s. 466; Paçacı, s. 224; Kaya, s. 708.

¹⁷⁸ Nurettin Şentürk, "İslam Hukuku ile Modern Hukukun Karakteristik Özellikleri ve Birbirinden Yararlanma İmkânı", S. 7, 2021, İlahiyat, s. 158.

¹⁷⁹ Sahip Beroje, "İslam Hukuku İle Beşeri Hukukun Birbirinden Yararlanma İmkânı Üzerine", C. 2, S. 2, 2018, International Journal of Social And Humanities Sciences, s. 129.

¹⁸⁰ Beroje, s. 131.

Türk hukukundaki kıymetli evrak bugünkü anlamını modern hukuk ile kazanmıştır. Ancak Tanzimat'a kadar kıymetli evraka ilişkin olarak İslam hukukunun uygulandığı Türk hukuk sisteminde modern hukukun kabul edilmesinden sonra da İslam hukukundaki kıymetli evrak anlayışının etkili olacağı kabul edilmelidir¹⁸¹. Bu etki daha ziyade, modern hukuktaki katı şekilcilik anlayışının Türk toplumuna yerleşmiş olan uygulamalar karşısında hakkaniyet ve adalet anlayışını zedelemesi nedeniyle kıymetli evraka ilişkin uyuşmazlıkların çözümünde katı şekilcilik anlayışının yumuşatılması ile karşımıza çıkmaktadır. Örneğin illetten mücerret kabul edilen kambiyo senetlerinde bedelsizliğe dayalı menfi tespit davalarında temel ilişki ile bağlantı kurularak teminat senetleri ve hatır senetlerinin varlığının kabul edilmesi¹⁸², hayatın olağan akışı ve hakkaniyet kavramlarından hareketle katı şekil şartlarının yumuşatılması¹⁸³ bu etkinin sonucu olarak kabul edilmelidir.

¹⁸¹ Tanzimat sonrası ticaret hukuku sahasında düalist bir yapı mevcut olsa da bu dönemde de Mecellenin sonraki tarihe ait genel nitelikli, Ticaret Kanunnamesinin ise önceki tarihe ait ticari işleri kolaylaştırmak maksadını taşıyan özel nitelikli bir kanun olması nedeniyle ticaret mahkemelerinde özel nitelikli kanunda belirtilmemiş hallerde Mecelle'ye müracaat edilmiş; boşluklar İslam hukukuyla doldurulmuştur. Bkz. Kılınç/Karakaya, s. 84.

¹⁸² Yargıtay HGK, E: 2017/11-40, K: 2021/542 K, T: 29.04.2021. *"...Taraflar arasında imzalanmış 10.09.2011 tarihli öğrenci taşıma sözleşmesi ile davalı şirket tarafından işletilen özel okulun öğrenci taşıma işinin davacıya verildiği anlaşılmalıdır. Anılan sözleşmenin 5/f maddesinde, davacı tarafından davalıya sözleşmenin teminatı olarak 50.000,00 TL bedelli çek verileceği, hizmetlerin veya taahhütlerin yerine getirilmemesi durumunda çekin kullanılacağı belirtilmiştir. Bu itibarla dava konusu çekin taraflar arasındaki sözleşmenin teminatı olarak verildiği kabul edilmelidir. Esasında bu hususta mahkeme ile Özel daire arasında uyuşmazlık da bulunmamaktadır. O hâlde yukarıda da bahsedildiği üzere çekin teminat olarak verildiği iddiası karşısında senedin geçici bedelsizliği söz konusu olduğundan çekin düzenleme tarihi olan 07.02.2013 tarihinde teminat edilen hususun gerçekleşip gerçekleşmediğinin araştırılması gerekmektedir. Bu kapsamda temel ilişkide çekin düzenleme tarihi itibarıyla teminat edilen husus gerçekleşerek temel alacak doğduğu zaman senedin bedelsizliği, alacak miktarı kadar ortadan kalkacaktır..."*

¹⁸³ Yargıtay HGK, E: 2022/11-622, K: 2023/354 K, T: 26.04.2023. *"...6762 sayılı TTK'nun 588 inci [6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu (6102 sayılı Kanun) md. 676] maddesi gereğince senedin yazılı ile yazılı bulunan miktar için geçerli sayılması gerekli olsa da hayatın olağan akışı gereğince bononun düzenlenme tarihindeki Türk Lirasının değeri göz önüne alındığında 212,00 TL için bono düzenlenmesinin taraflar arasındaki ticari ilişkinin kapsamı ve haciz işlemlerinin geldiği aşama dikkate alındığında pek mümkün görülmediği ve aksi yöndeki kabulün aşırı şekilcilik olarak kabul edilip ağır hak kaybına neden olacağı..."*

Yargıtay HGK, E: 2017/19-827, K: 2019/689 K, T: 18.06.2019. *"...TTK'nun 690. maddesi yollaması ile bonolarda da uygulanması gereken aynı Kanunun 588. maddesinin "Poliçe bedeli hem yazılı ve hem de rakamla gösterilip de iki bedel arasında fark bulunursa yazılı ile gösterilen bedele itibar olunur. Poliçe bedeli yalnız yazılı ile veya yalnız rakamla mütaaddit defalar gösterilmiş olup da bedeller arasında fark bulunursa en az olan bedel muteber sayılır." hükmünü içerdiği, ... ancak davalının, bankadan kredi çekmek suretiyle kendisinden toplam 67.000,00TL bedel ile daire satın alan davacıya 900.000,00TL gibi davacının mali durumu ile izah edilemeyecek yüksek meblağı herhangi bir teminat olmaksızın elden verdiği iddiasının hayatın olağan akışına (genel*

SONUÇ

Tarihsel gelişim seyri içinde kıymetli evrak ve işlev olarak buna benzeyen senetler eski zamanlardan beri kullanılmaktadır. Modern hukuktaki kıymetli evrak işlevine sahip çeşitli senet uygulamaları İslâm hukuk sisteminde de varlığını sürdürmektedir. Kıymetli evrak, bugünkü anlamını modern hukukla birlikte elde etse de İslâm hukukundaki bu senetlerin kıymetli evrakın tarihi gelişiminde önemli bir yere sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Türk hukuk tarihi açısından bakıldığında Türklerin İslâmiyet'i kabul etmesiyle birlikte İslâm hukukundaki kıymetli evrak Türkler tarafından da kullanılmaya başlanmış; özellikle Osmanlı Devleti'nde kıymetli evrakın kullanımı yaygınlaşmıştır. İslâm hukukunun ulul'emre tanıdığı sınırlı yasama yetkisi çerçevesinde Osmanlı Devleti'nde özellikle Tanzimat'tan sonra modern anlamda kanunlaşma hareketlerinin başlamasıyla birlikte kıymetli evrak kullanımında da bazı değişiklikler söz konusu olmuştur. Zira İslâm hukukunda kıymetli evrakın yazılı akit niteliğinde olan tanzim şekli, değişen şartlara ve ihtiyaçlara cevap verebilmek potansiyelini karşılamaktadır. Bu nedenle İslâm hukukunun farklı dönemlerinde değişik şekillerde ortaya çıkan ve hatta Osmanlı Devletinin modern hukuktaki biçimlerle kabul ettiği kıymetli evrak, İslâm hukuku açısından bir sakınca oluşturmamaktadır.

Kıymetli evrak hukukunun doğup gelişmesi, toplumların ihtiyaçlarına paralel şekilde seyir izlemiş ve modern hukuktaki durumuna ulaşmıştır. Kıymetli evrak, mevcut içerik ve mahiyetini modern hukukla kazanmakla birlikte, ilk dönemlerinden bu yana İslâm hukukunu benimseyen toplumlarda da kullanılan ticari araçlardan olmuştur. Dolayısıyla Türk hukuk tarihi açısından İslâm hukukunda kıymetli evrakın incelenmesi günümüz kıymetli evrak hukukunun temellerinin anlaşılması için de önem arz etmektedir.

İslâm hukukunun kıymetli evrak ile ilgili hükümlerini muamelat içinde düzenlenen borçlanma esasları arasında bulmak mümkündür. İslâm hukukunun temel kaynakları olan Kur'an ve Sünnet'in, konuları kendine özgü bir sistematik içinde ve daha ziyade genel ilke ve esaslarını koymak suretiyle düzenlediği, ayrıntılarını ise yer ve zamana göre değişen ve gelişen ihtiyaçlara göre düzenlemeye imkân verecek şekilde diğer kaynaklara bıraktığı anlaşılmaktadır. Bu kapsamda müdayene ayeti olarak adlandırılan Bakara Suresinin 282. ayeti, borç ilişkilerindeki yazılı şeklin temeli olarak kabul edilmekte, burada ifadesini bulan "*borçların senetle tanzim ve tevsik edilmesi*", "*ticarî faaliyetlerde şahit tutulması*" ve "*vadeli alışverişlerde rehin teminatı verilmesi*" gibi ilkeler, evrensel ilkeler olarak karşımıza çıkmaktadır.

İslâm hukuku, vadeli bütün işlemler ile borçların, senetle tevsik edilmesini öngördüğü için, ticari senetler ile emtia ve hisse senedi

hayat tecrübelerine) aykırı olduğu, ...senetteki yazı ile gösterilen bedelin, rakamla gösterilen bedelden bin kat fazla olduğu dikkate alındığında mahkemece eldeki menfi tespit davasının kabulüne yönelik önceki kararda direnilmesi yerindedir..."

kavramlarına ve bunların şer'i diğer temel hukuki ölçülere uygun olarak kullanılmak şartıyla tedavülüne izin vermektedir. Muamelat içinde yer alan hükümlerin amacının, insanların mali hak ve alacaklarını korumak, ibadet saydığı çalışma hayatına meşru kazanç yollarını göstermek ve dolayısıyla fert ve toplumun ekonomik olarak kalkınmasını sağlayarak refah düzeyini yükseltmek olduğu söylenebilir.

İslâm hukuku açısından yazılı belgelerin temsil ettiği akitlerle sözlü akitler arasında hukuken bir fark bulunmamaktadır. Bu nedenle İslâm hukukunda kıymetli evrakın düzenlenme biçimine dair dar bir çerçeve çizilmediği ve katı özel şartlar konulmadığı için kıymetli evrakın tanzim şeklini yer ve zamana göre değişebilen senet düzenleme tekniğine bıraktığı görülmektedir. Başka bir deyişle İslâm hukukunda değişik dönemlerde farklı şekillerde karşımıza çıkan kıymetli evrakın günümüz ticaret hukukunun usullerine göre tanzim edilmesinde İslâm hukuku açısından bir sakınca bulunmamaktadır. Çünkü İslâm hukukunun amacı, hak ve hukuku korumak olduğu için, hangi zemin ve zamanda, hangi senet tipi, hak ve hukuku koruyorsa, o senet türünün geçerli olduğu kabul edilmektedir. Tanzimat sonrası kıymetli evraka ilişkin düzenlemelerin Türk toplumu tarafından doğrudan benimsenmesi ve modern kıymetli evrakın ticari hayatın en önemli argümanı haline gelmesi de bu nedenledir.

İslâm hukukunda, kanuni tanzim ve şekil yönüyle kıymetli evrakın bütün türleri hukuken geçerli kabul edilmekle birlikte hazine bonosu ve tahvil gibi türlerin, içerdiği faiz nedeniyle meşru görülmediğini de belirtmek gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Apaydın H Y, “Karz”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi C. 24, İstanbul, 2001, ss. 520-525.
- Atalay A, “İslâm Hukukunda Kabz”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2012.
- Atar F, ‘Şürût ve Sicillat’, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi C. 39, İstanbul, 2010, ss. 270-273.
- Aybakan B, “Muamelat”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi C. 30, İstanbul, 2005, ss. 316-317.
- Aydın A, “İslâm Hukukunda Kıymetli Evrak Kambiyo Senetleri, Hisse Senedi ve Borsa” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1995.
- Aydın A, İslâm Hukuku Açısından Mali Piyasa ve Mali Piyasa Araçları, 1. Baskı, Burç Yayınevi, Konya, 2015.
- Aydın M A, Türk Hukuk Tarihi, Beta Yayınları, İstanbul, 2021.
- Aydın M A, “İslam Hukuku'nun Osmanlı Devleti'nde Kanun Hukukuna Doğru Geçirdiği Evrim”, S. 1, 2006, Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi, ss. 11-21.
- Baltacı B, “Bakara Suresi 282. Ayetin Genel Özellikleri ve Fıkhî Kavramları”, C. 8, S. 1, 2008, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, ss. 147-177.
- Bayındır A, Ticaret ve Faiz, 1. Baskı, Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007.
- Bayındır S, "Sermaye ve Tarihsel Süreçte Mali Aracı Kurumların Sermayeye Yaklaşım Tarzı", S. 4, 2001, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, ss. 175-190.
- Bayındır S, “Finansal Türev Varlıklar ve Bu Varlıklar Üzerine Yapılan Sözleşmelerin Fıkhî Tahlili”, S. 12, 2005, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, ss. 51-73.
- Beki A, “İslâm Hukukunda ve Türk Mevzu Hukukunda Kıymetli Evrak”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 1995.
- Beki A, İslâm'da Güncel Ticari Meseleler, 2. Baskı, Bekke Yayınları, Kayseri, 2005.
- Beroje S, “İslam Hukuku İle Beşeri Hukukun Birbirinden Yararlanma İmkânı Üzerine”, C. 2, S. 2, 2018, International Journal of Social And Humanities Sciences, ss. 129-143.
- Boynukalın M, “Senet”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi C. 36, İstanbul, 2009, ss. 518-519.
- Bozer A/ Göle C, Kıymetli Evrak Hukuku, 7. Baskı, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Ankara, 2017.

Bozgeyik H, Policede Müracaat Hakkı, 1. Baskı, Seçkin, Ankara, 2003.

Cin H/ Akgündüz A, Türk Hukuk Tarihi C. II, Selçuk Üniversitesi, Konya, 1989.

Cin H/ Akyılmaz G, Türk Hukuk Tarihi, 2. Baskı, Sayram, Konya, 2008.

Çakıcı M, “19. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Kıymetli Evrakların Hukukî ve İktisadi İşlevleri”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019.

Çalış H, “Borçlar Hukuku (İslâm Hukukunda)”, İslâm Hukuku, Talip Türcan (Ed.), 5. Baskı, Grafiker Yayınları, Ankara, 2017.

Çelik A/ Yıldırım T, “Abbasiler Dönemi Bağdat Çarşıları”, C. 23, S. 1, 2013, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, ss. 241-253.

Domaniç H, Kıymetli Evrak Hukuku, 2. Baskı, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1975.

Döndüren H, İslâmi Ölçülerle Ticaret Rehberi, Erkam Yayınları, İstanbul, 1998.

Durmuş A, “Fıkhi Açından Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri” Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008.

Eminoğlu E, Abbâs ibni Hamza es-Sabrânî-Kitâbü'l Ef'âl (Kıpçakça Satır Arası Sözlük), 1. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, 2011.

Goitein S D, A Mediterranean Society: Economic Foundations I, University of California Press, Berkeley, 1967.

Gümüş M, “Osmanlı Devleti'nde Kanunlaştırma Hareketleri, İdeolojisi ve Kurumlar”, S. 14, 2013, Tarih Okulu Dergisi, ss. 163-200.

Güner G, “Eski Türkler Çek Yazar Mıydı?”, C. 1, S. 5, 2016, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, ss. 34-41.

Güran T, İktisat Tarihi, Acar Matbaacılık, İstanbul, 1999.

Quinn S/ Roberds W, “The Evolution Of The Check As A Means Of Payment: A Historical Survey”, C. 4, S. 93, 2008, Economic Review, ss. 1-28 (https://www.frbatlanta.org/-/media/documents/research/publications/economic-review/2008/vol93no4_quinn_roberds.pdf) (s.e.t. 01.07.2023).

İmregün O, Kıymetli Evrak Hukuku, 2. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1998.

İnalçık H, “Havale”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi C. 16, İstanbul, 1997, s. 512-513.

Kallek C, “Sak”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi C. 35, İstanbul, 2008, ss. 584-586.

Kallek C, “Süftece”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi C. 38, İstanbul, 2010, ss. 19-21.

Kallek C, “İslâm'da Teşebbüs Ruhu”, Sabahattin Zaim İslâm ve Ekonomi Sempozyumu II – III, İnkder, İstanbul, 2012.

Karaaslan M A, “İslâm Deniz Ticaret Hukukunda Hukuki Sorumluluk”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2009.

Karaman F/ Ural İ, Dini Kavramlar Sözlüğü, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.

Karaman H, Mukayeseli İslâm Hukuku C. II, 1. Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul, 2016.

Kaya A, “İktisadi ve Ticari Hayata Dair Fıkhi Problemler”, İslâm Hukuku, Talip Türcan (Ed.), 5. Baskı, Grafiker Yayınları, Ankara, 2017.

Keleş A, “İslâm’a Göre Para”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 1998.

Kendigelen A, Çek Hukuku, 5. Baskı, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2019.

Kılınç A/ Karakaya H, “Batılı Devletlerin Karma Ticaret Mahkemelerinde Mecelle’nin Uygulanmasına Yönelik Eleştirilerin Değerlendirilmesi”, C. 2, S. 1, 2022, Kırıkkale Hukuk Mecmuası, ss. 59-89.

Kınacıoğlu N, Kıymetli Evrak Hukuku, 3. Baskı, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1987.

Kırca İ/ Kendigelen A, Kıymetli Evrak Hukuku Genel Esaslar Kambiyo Senetleri, 1. Baskı, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2019.

Kıratlı M/ Çakıcı M, “Osmanlı Devleti ile İslâm Dünyasında Kıymetli Evrak ve Türkiye Cumhuriyeti’ne Etkileri”, C. 2, S. 69, 2022, Adalet Dergisi, ss. 375-403.

Kispet M, “İslâm Hukukuna Göre Satım Akdinde Malın Kabz ve Teslimi”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2010.

Oruç F E, “İslâm Hukukunda Deyn”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2011.

Öztan F, Kıymetli Evrak Hukuku, 2. Baskı, Turhan Yayınları, Ankara, 1997.

Paçacı İ, İslâm Ticaret Hukuku, 1. Baskı, İlahiyat, Ankara, 2022.

Pamuk Ş, Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi, 2. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002.

Poroy R/ Tekinalp Ü, Kıymetli Evrak Hukuku Esasları, 22. Baskı, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2018.

Reisoğlu S, Türk Hukukunda ve Bankacılık Uygulamasında Çek, 3. Baskı, Ankara, 2003.

Saylan Ş, “İslâm Hukukunda Senet Tanzimi ve Senetlerin Şekil Şartları”, C. 3, S. 1, 2016, Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, ss. 63-90.

Şentürk N, “İslam Hukuku ile Modern Hukukun Karakteristik Özellikleri ve Birbirinden Yararlanma İmkânı”, S. 7, 2021, İlahiyat, ss. 155-165.

Tabakoğlu A, Türkiye İktisat Tarihi, Dergah Yayınları, İstanbul, 2008.

Tanör B, Osmanlı -Türk Anayasal Gelişmeleri (1789–1980), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016.

Tekil F, Kıymetli Evrak Hukuku, 2. Baskı, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1994.

Turan M F, “İslâm Hukuku Açısından Usulsüz Vedia Akdi”, S. 15, 2010, İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi, ss. 401-430.

Uygun A, “Cambridge Kahire Geniza Koleksiyonunda Büyüsel Metinler”, C. 5, S. 2, 2016, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, ss. 355-374.

Üçok C/ Mumcu A, Türk Hukuk Tarihi, 2. Baskı, Savaş Yayınları, Ankara, 1991.

Warner D/ Siedel G/ Lieberman J K vd., The Legal Environment and Advanced Business Law, Flat World Knowledge, Boston, 2011. (<https://2012books.lardbucket.org/pdfs/the-legal-environment-and-business-law-v1.0.pdf>, s.e.t. 01.07.2023).

Yeniçeri C, “Cehbez”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi C. 7, İstanbul, 1993, ss. 222-223.